

TANKAR OM ANDAN I SAMHÄLLET DÅ, NU OCH FRAMÅT

MATS BLOMBERG

“Under de tre korta decennierna mellan nuet och det tjugoförsta århundradet kommer miljontals vanliga, psykiskt normala människor att råka ut för en abrupt kollision med framtiden. Många av medborgarna kommer att finna det allt mödosammare att hinna med det ständiga kravet på förändring som kännetecknar vår tid. För dem har framtiden kommit för snabbt”

ALVIN TOFFLER, 1970

Innehållsförteckning

Förord.....	5
Inledning.....	7
Del 1 En begreppsdiskussion	11
Del 2 Inventering och analys av fältdata	21
Del 3 Begreppssyntes	37
Del 4 Uppsummering.....	45
Något om samhällsandan - och tidsandan	49

Förord

I Opinion 2007 har några frågor kring begreppet samhällsanda tagits med. För att förstå vad som ska skyddas och främjas i samhället är det viktigt med en djupare insikt i hur samhället faktiskt utvecklas och hur medborgarna uppfattar denna utveckling.

Det är här den så kallade samhällsandan kommer in i bilden, ett begrepp som är komplext och svårdefinierat, men inte desto mindre viktigt att reda ut. Många forskare och debattörer ser tydliga tecken på att befolkningens intresse att delta i samhällsfrågor har mattats på senare år. De menar att samhällsandan försvagas i det moderna samhället. Att försöka mäta samhällsandan skulle därför kunna ge en samlad kunskap om trender och strömningar i samhället och belysa de förskjutningar i medborgarnas åsikter som vi anar men som vi inte riktigt har greppat ännu.

Begreppet samhällsanda består i det följande av två fristående artiklar som är relaterade till Opinion 2007. SPF har uppdragit åt forskaren, ekonomen och analytikern Mats Blomberg, Svensk Image AB, och juristen och ordföranden i Statens va-nämnd Stefan Rubenson att diskutera kring begreppet. De två artiklarna hålls samman av att de var och en för sig bidrar med kunskapsinventering och stimulans för dem som vill tränga djupare in i problematiken. Blombergs och Rubensons synpunkter är deras helt egna och personliga. De har heller inga anspråk på att vara vetenskapliga, fullständiga eller på annat sätt representativa för andra än författarna själva. Deras tankemödor finns nu tillgängliga på SPFs webbplats och i form av en enklare trycksak som en inspirationskälla för alla intresserade.

Mats Ekdahl

Generaldirektör

Styrelsen för psykologiskt försvar

Inledning

Du har nog också hört någon säga det - "tänk ändå vad världen har förändrats".

Jämför för tjugo år sedan: Då hade vi inte Internet, PC krånglade fortfarande och virus visste vi knappt att det fanns. Att ringa mobilt var precis nytt. Resa jorden runt var fortfarande något man gjorde högst en gång i livet. Hjärttransplantationer skrevs det fortfarande om på nyhetsplats. De flesta av oss hade bara ett par TV-kanaler. Vi var med i facket. Man krigade inte i FN:s namn. Det gick fortfarande att hitta torsk både i Östersjön och Västerhavet. Volvo och Saab var svenskägda bilmärken. Att åka långfärdsskridsko var oftast ett studentnöje utanför Uppsala eller i Stockholms omgivningar. Hennes & Mauritz fanns inte i Shanghai och IKEA knappt i Sydney. Atombomber sprängdes fortfarande i franska Söderhavet, Öresundsbron fanns inte och på radion hade just Madonna börjat att spela. Premiärbaserade pensioner var rätt okända. Kyrkan var en del av staten och DNA fanns bara i forskarnas drömmar.

Så har vi en förändrad människa? Är det vad vi upplever?

Det finns anledning att förhålla sig kritisk.

Tekniskt kan världen få uppleva sin egen Morses lag, att kastas om helt i teknologiskt korta, jämna intervall, med några års korta horisont. Men människan mitt i bland är ju ändå densamma. Hon som ska leva med allt detta, nyttiggöra det som tillhandahålls.

Eller inte? Människan styr tekniken, men tekniken kan också möjliggöra för människan. Tankar kanske ändå föds, formas och byts i likartade struktur som förr - och kommer att göra så framöver.

Så om vi avgränsar oss till vår egen närhet. Hur är det då med Svensken? Finns hon?

Folkrättsligt, ja. Men kulturellt och spirituellt

- alla de som bor och verkar i detta land, hur är de i handling och tanke? Hur ser de ut? Vart är de på väg? Kan vi se några mönster var de kommer ifrån?

En förändrad svensk? Det är kanske vad många av oss upplever som fått förmånen att vara med hela tiden (man bör påminnas om att på tjuugo år så har halva befolkningen bytts ut).

Bara några exempel: Hur annorlunda är inte vår beredskap att sticka upp och ifrågasätta, eller är den inte det? Nu chattar man med statsministern, förr skrev man kanske ett brev.

Men tar vi initiativ på samma sätt? Klagar på makthavare och ledare har man säkert alltid gjort i modern tid. Men hur är det med respekten - se till exempel på skolan som en katalysator?

Så vad gör vi då tillsammans? Går på restaurang, istället för att delta i föreningar? Eller shoppar vi bort vår fritid och låter de tynande politiska församlingarna sköta resten. Hur är det med att utbilda sig och resa?

I modern tid finns statistik och sedan en viss tid tillbaka finns också undersökningar att tillgå om samhällsförändringarna - ett av den moderna tidens påfund. Men ska vi gå hundratals år tillbaka, så finns inga attitydundersökningar eller SCB-mätningar, möjligen några enkla folkräkningar. Här kan litteraturen spela roll. Även i sagoberättandet så finns en kultur, som har hämtat näring någonstans, liksom i sociologin. Etnologin som vetenskap hämtar definitionsmässigt sina observationer från folkbeteendet. Då kanske vi kan lägga fast att visst finns det - *en förändrad svensk*.

Ett problem är givetvis perspektivet.

Den här studien är ett försök att koppla ihop data, tankar och observationer till vad som formar det pågående nuet i det som kan kallas samhället - vad man tänker om det, vad som formar det, vart det leder. Grundmaterialet utgörs inte av något nytt, utan har samlats från existerande källor i

syfte att söka lite nya perspektiv som kanske kan hjälpa oss att hitta vidare.

Varför? Jo, både demokratiskt, resursmässigt, informationsmässigt så skall dagens samhälle grundlägga framtiden och att bygga upp en beredskap gör att man starkare kan möta förändringar. Ofta tittar studier framåt bakåt, men ännu starkare är om man bara genom att titta på nuet kan komma närmare framtiden, det som gäckar och kittlar de flestas förhoppningar och funderingar. En aktiv människa som inte bara vill ta dagen som den kommer - med både glada och obehagliga överraskningar - måste försöka mobilisera sina intressen och resurser så att de bäst motsvarar förväntningarna på morgondagen. Det gäller också i förhållande till omgivningen och det egna samhällsdeltagandet. Samhällsandan kan fungera som den bilden som var och en har av vägen ut från det egna jaget, både mot den "lilla världen" (den som man praktiskt / konkret möter) men även den "stora världen" (den som man möter via media / kommunikation / resursanspråk). Trygghet och försvar hör till den stora världen.

En ram till att fundera på samhällsandan ges i en skrift av Styrelsen för psykologiskt försvar från 2006. Som centrum för 1900-talets samhällsmiljö fanns försvaret och säkerheten.

"Man kan till och med hävda att säkerhets- och försvarsfrågorna kom att genomsyra samhället och de enskilda medborgarnas liv. I ett hotande läge kunde ju den vuxne medborgaren när som helst kallas in till totalförsvaret" i en tid när vaksamhet och "samhällsanda" var viktiga motto som stimulerade till "bred delaktighet i de nationella säkerhetsintressena".

Idag är det inte längre så. Stormaktsspänningen är borta och samhället präglas av utvecklade kommunikationsformer där den globala samhörigheten kan upplevas att ha tagit över, inte minst genom Internet. Att förstå hur samhället utvecklas blir centralt för att förstå vad som ska skyddas och främjas. Men i samma skrift sägs också apropå förtroende och medieinformation:

"För att ett samhälle ska fungera måste det finnas ett viss mått av förtroende människor emellan och för samhället i vid mening".

Kontaktlänkarna är viktiga.

I en annan skrift, antologin *Försvarsvilja 2000*, diskuteras de regelbundna mätningarna av befolkningens försvarsvilja som Styrelsen regelbundet utför. Det sägs att förändrade hotbilder mot de nationella värdena gör att också

mätningarna måste omorienteras:

"Detta pekar på att försvarsviljan i framtiden inte bör relateras till eller mätas i statiska militära säkerhetspolitiska termer och inte med nationalstaten som bakgrund utan hellre i form av upplevt samhällsansvar, tilltron till samhället i stort, solidaritet över nationsgränser men också med det egna samhället, etik och moral".

Hur ser det då ut med medborgarnas möjligheter att leva ut sitt sociala liv?

Att studera långsiktiga samhällsuppfattningar bland medborgarna görs lämpligen utifrån ledande sociologer och etnologer. Deras diskussion kan dock ibland upplevas som fatalistisk. Det som händer det händer, framtiden är i händerna på det förflutna. Etnologen Åke Daun säger till exempel att *"den bild av människans villkor som givits kan ge intryck av ett totalt beroende av yttre krafter: människan får erfarenheter och värderingar - någon 'fri vilja' finns inte".*

Utgångspunkten är människans gruppuppträdande, där individer i det stora hela inte påverkar utvecklingen utanför gruppen. Även om den nutida brittiska sociologen Anthony Giddens diskuterar ledarskap, så kan man ifrågasätta om ledaren har någon egentlig, strategisk roll i sociologins värld. Individer existerar knappt, allt styrs som strömningar som uppstår någon annanstans - var görs ofta till en spännande gåta, att sysselsätta forskare med.

I så måtto så står man långt från företagsekonomi och juridikens ofta handfasta utpekande av aktörer. Här styr systemet. Styrning utan ledarskap känns lockande som tankesätt med auktoritetslösa förtecken. Samhället tycks gå dit det vill och våra ledare ifrågasätts alltmer - vilket man ser genom att många förtroendemätningar uttrycker skepsis till politiska mål och medel. Det finns tecken att det är på väg in i andra fält, som företagen. När kommer det ledarlösa företaget? Kanske en framskrivning av samhällsandan kan ge svar? För att hitta svar är tanken i följande pilotstudie att botanisera runt i både moderna och äldre undersökningar på olika områden, där individer är utgångspunkten för allt fältarbete men där syntesen är medlet att fånga eventuella mönster.

En annan utgångspunkt landar i 1920-talets tankar om ett svenskt folkhem, liksom de motreaktioner till det. På ett visst sätt har här formulerats

det Sverige utgjorde under 1900-talet och som nu lämnats bakom, men som man ändå tycks vilja återuppliva varenda gång ett socialt trygghets-system diskuteras att avskaffas. Jag har egentligen aldrig förstått dess betydelse, tills nu. I landet Lagom tycks det sitta djupt i folksjälen när allt annat snurrar allt fortare med tidens tand.

Även för etnologen Åke Dauns omfattande studier utgör folkhemmet en ledfyr. I ett exempel sammanfattas svenskarnas samhällssyn och varför en socialt fribrytande individualism blivit allt viktigare att observera:

"I Sverige var centralmakten stark och stabil ända sedan dess etablering på 1500-talet. Kännetecknande är sedan länge medborgarnas tillit gentemot staten. Folkhemsidéns främsta syfte var att flytta över delar av familjens ansvar till den nationella gemenskapen. Både som en konsekvens och som en bidragande orsak har den svenska familjen fragmenterats. Individerna har i många fall kastats ut i en frihet, som visserligen betjänats av en opersonlig servicebyråkrati, men som också väckt längtan efter personliga beteenden".

Så var står vi då idag? Hur ser vårt svenska samhälle ut utifrån ett socialt individperspektiv? Med ett antal nedslag i attityder och uttalat samhällsbeteende så ska den här korta studien diskutera det.

Ett nedslag görs också i teoribildningen i nationsbestämning, det som sysselsatte statsvetare och historiker, framförallt sådana som sysslade med internationell politik under 90-talet efter Berlinmurens fall. Nationen är intressant och hur den lever, som metafor, som image eller känsla. Det är också de dragen som leder fram en moral att vilja ha något att försvara - stridsherren eller soldaten på fältet som ska göra en insats måste se något sådant framför sig. Hur skall han annars kunna rättfärdiga sin vidriga miljö och diskutabla handlingar?

DEL I
EN BEGREPPSDISKUSSION

Kan samhällsandan förklara dåtid, nutid, framtid?

"Samhällsanda Vaksamhet Tystnad"

Statens Informationsstyrelse i anslag över Sverige under 40-talets krigsår

2002 presenterades en avhandling i sociologi vid Stockholms Universitet med titeln: *"Vart går politiken?"*. Med en lätt travestering skulle man kunna ta ett ännu bredare grepp och fråga: Vart går samhället?

Syftet med avhandlingen, skriven av sociologen Annelie Sörbom, var att peka på politiken som stående vid ett vägskäl, där förtroendet för klassiska samhällsinstitutioner rasar samtidigt som medielandskapet aldrig har varit mer internationellt och samtidigt kraven större på de samhällsinstitutioner som är tänkta att tjäna medborgarna.

När man resonerar om samhällsandan skulle man kunna ta utgångspunkt i den bakgrund som låg till bas för maktutredningen 1990 och den efterföljande demokratiutredningen, några år senare. Även om syftet med utredningarna var att inventera läget för olika offentliga institutioner utifrån ett föregivet medborgarperspektiv, var också en stor fråga hur människor / medborgare ser på sitt samhälle? Hur lever man i förhållande till samhället? Vad vill man ha ut av det? Vilket intresse har man av stöd från olika institutioner och vad förväntar man sig? Hur ser man på möjligheter att påverka sin situation?

Samhällsandan skulle kunna vara ett försök att syntetisera dessa frågor, alltså föra ihop dem till en slags helhetsbild. Redskapet, som valts, är att söka mönster och svar i de många mätningar som finns och som gjorts både offentligt och privat under senare år, där både handlande (*"action"*) och opinion (*"thought"*) uttrycks.

I en rationell mening hänger handling och tanke ihop och inkomster och konsumtionsmönster kan visa på intressanta strömningar. Men även större kartläggningar kring *"image"*

och *"identitet"* och de teorier som omger dem för människors föreställningar och agerande i samhället, kan vara värdefulla. Det för tankarna till sociologin som ramverk, där internationella namn som Anthony Giddens och svenskhetens moderna tolkare som Åke Daun och Karl-Olov Arnstberg ger oss viktiga ramar. Eftersom media är bäraren av kunskap om det samhälle som ligger bortom individens omedelbara synfält, är en beröring med det också viktigt för papperet.

Ytterligare en grund för att skapa insikt i samhällsandan är en av statens viktigaste roller att skydda, nämligen medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter. Att kartlägga hur människors tankar löper och förändras ger också grund till att fundera över hur dessa tankar inte bara ska kunna förverkligas, utan kanske också skyddas. Om till exempel människor i en framtid tycker att det är viktigt att kunna resa till Mars, så kan man fundera över om och eventuellt hur man ska kunna bereda dem möjlighet att företa något sådant - att skydda deras intresse av det. Hur orimligt det än kan låta idag, så kanske det en dag blir ett demokratiskrav att tillhandahålla dem det. På motsvarande sätt var det nog få som för bara tio år sedan föreställde sig att Internet och bredband idag kommit att närmast betraktas som ett grundlagssmässigt krav att tillhandahålla - se sedan hur Kina behandlar sina medborgare. Det är i det perspektivet den följande sammanställningen kring data och tankar kring begreppet *"samhällsanda"* kan ses. Det är här tillåtet att både fundera på det idag otänkbara och galna, likaväl som att ifrågasätta det självklara.

Samhällsandan - ett försök till begreppsbestämning

Hur kan man definiera samhällsandan? Det finns några klassiska grepp till det - förklara, ringa in det med ett antal exempel, visa på jämförelser.

Det sistnämnda skulle kunna göras med ett antal parallella uttryck.

Samhällssyn, medborgaranda, livsstil, samhällsintresse, tidsanda och kultur har alla det gemensamt att de är sociala begrepp, de skall ses i samspel individ - andra individer. Men de hjälper oss heller inte hela vägen fram. Förutom att de inte är entydiga - var och en skulle nog kunna ge sin egen förklaring vad man ser i dem - så förutsätter de någon slags norm kring vilken - man kan göra olika fastställanden.

Den andra definitionsmöjligheten är det som senare visas med mätningar och observationer.

Den första kan göras med en sökning i litteratur och på Internet - kan det ge en vägledning?

Låt oss stanna vid hur begreppet använts tidigare. Ett problem är att det inte använts så ofta.

Tankarna på det svenska folkhemmet har präglat en stor del av svensk samtidsdebatt i socialpolitiskt och fördelningspolitiskt perspektiv. Ett tidigt användande är Per Albin Hanssons berömda uttryck i ett tal på 30-talet, som ett slags andligt kitt för samhållningen mellan olika skikt i nationen. Senare tiders omtolkare synes dock vara ganska fjärran från det. Ordsammansättningen har nog uttryckt det mer i att se något gemensamt som skapat känslan av nation och folk. Ingen har exakt förklarat det, men debatten har fött fram ett medvetande som också formats med tiden.

Det tycks ha utvecklats som en norm för den rådande tidsandan hos den svenska medelklassen. Till det finns också en senare reaktion mot folkhemsdebatten, som bland annat går ut på att den konfirmerar samhällsideologin.

När den förre radiojournalisten Björn Elmbrant beskriver *"samhällsandan på reträtt"* i Aftonbladet, så är det med ett inlägg om att han ser att den svenska nationen skulle hålla på att krackelera med de under 90- och 2000-talet skarpt divergerande inkomst- och förmögenhetsförhållandena. Klyftorna kan ses som tecken på framgång, men också på att viljan att dela med sig till andra är på utgång, att solidaritet och en hårdbeskattande stat är på väg bort. Uttrycket har här både en synbar ekonomisk och social roll, som skulle böttna i djupare mentala värden - eller bara vara ett mått på att livet går vidare, att människor i grunden lever som fria egoister, som träffas när de behöver så, till exempel genom familjebildning eller mer anonyma försäkringslösningar.

Förre chefen för Riksrevisionsverket, Rune G Berggren, menade för några år sedan i en

debattartikel, publicerad i Sundsvalls Tidning, att de socialpolitiska samhällssystem som 1930- och 1940-talen födde fram i dag närmast skulle betraktas med *"förakt"*. Han skrev att *"ett skäl är att den samhällsanda som fanns när systemen infördes har vittrat bort"*. Berggren var efter sin pensionering aktiv bland borgerliga tänkare på den borgerliga tankesmedjan Timbro.

Respekt - solidaritet - medborgaranda - livssyn

Det finns andra, liknande uttryck för detta. Ett är att tala om *"respekt"* mellan människor, liknande det just nämnda, mer idémässigt laddade, *"solidaritet"*, med sina vingslag från franska revolutionen och marxismen. I en skrift om socialisering på 1920-talet diskuterar Albert Jensen under temat *"revolution och moral"* om *"livet och samtidig brist på samhällsanda och solidaritet med den övriga delen"*...Ordet *"respekt"* är i sådana lägen också utbytbart med samhällsanda.

Men det finns ett antal modernare uttryck, alla från det nuvarande århundradet.

- Den amerikanskimporterade välgörenhetsorganisationen Lions talar om samhällsanda över gränserna på ett universellt sätt: *"...Lions syften. Att skapa och upprätthålla en anda av samförstånd mellan jordens folk. Att befrämja god samhällsanda. Att genom aktiva insatser bidra till en positiv samhällsutveckling. Att förena medlemmarna med band av vänskap"*.
- Lions samhällsanda mynnar ut i medlemmarnas stödvilja till utsatta grupper man vill värna.
- Folkpartiet använder i ett dokument solidaritet som bestämning till samhällsanda: *"...minska bristen på arbetskraft kunde därför vara att skapa bättre arbetsmiljöer och en mer solidarisk samhällsanda"*, säger man där.
- Centerpartiet däremot tycks mer tala om samhällsanda i vad som kan vara tillåtet i samhällsklimatet: *"...ett företagsklimat i världsklass och en samhällsanda där entreprenörer tillåts bli framgångsrika och belönas"*.
- Miljöpartiet vill använda det som en beskrivning av social tryck och tillstånd när man vidgar miljöbegreppet till vissa utsatta kretsar: *"...miljön slutligen, det tredje m:et, står för den samhällsanda och den sociala miljö som människan verkar i och som ..."*.

- En socialdemokratisk arbetarkommun skriver om samhällsandan som att *"det vill säga öppna sinnet för de fordringar, som varje ädel..."*
- En artikel i tidningen Dagens Industri om religionen i näringslivet använder begreppet i en mer metabetydelse. Man diskuterar om värden i affärlivet som motvikt till den materialistiska samhällsanda som ska ha rätt i decennier, enligt tidningen. Här får begreppet närmast innebörden av *"samhällssyn"*, med drag av syn på liv och existens. Etik blir ett anslutande koncept, idag i opinionsbildande kretsar ett modeord. På liknande sätt talar Nordisk familjebok i en 1800-talsutgåva om *"kristelig samhällsanda"*.
- Riksutställningar sätter samhällsandan nära samtidsopinionen *"...ett tema i samspel med tids- och samhällsanda"*, i en presentation av den för något år sedan genomförda utställningen *"Svenska hus"*.
- Dala-Demokraten buntar ihop begreppet tillsammans med en flora av andra som *"rådande trender, schabloner, fördomar, värderingar och samhällsanda"*. Här hakar Sveriges Radios Dagens Eko på och pratar om samhällsanda ungefär som kultur i en krönika signerad journalisten Johannes Ekman: *"Dagens kulturklimat eller samhällsanda drabbas av de gamla demokratiska kanalerna"* och visar på hur medlemsantalet rasat för en rad samhällsorganisationer från politiska partier till fackliga organisationer.

Inom ramen för SNS, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, en av näringslivets think-tank-organisationer, så argumenterar SEB-ekonomen Klas Eklund om samhällsanda som ett styrande socialpolitiskt omfördelningsbegrepp:

"...ovanlig svensk bidragskultur. Regelsystem och samhällsanda måste befördra ansvarstagande, inte understödsmentalitet".

Men det här är något som Lars Trädgårdh, professor i historia vid Roskilde universitet, tar ned:

"Den bild av Sverige som har vuxit fram i Sverige under 1900-talet kan beskrivas som att den svenska statsmakten har blivit så dominerande i förhållande till samhället att historiker ibland har sett på Sverige som ett av de första och mest fulländande exemplen på en absolut stat".

Förändrade livsstilar - påverkan på samhällsandan?

Tag ett antal rubriker på hur nya uppträdanden som vi de senaste åren har mött om våra livsvanor och tecken på förändring i dem:

- huvudbonad i skolan skapar konflikter mellan lärare och elever
- olämpligt att ha skolavslutning i skolan eller sjunga psalmer som *"Den blomstertid nu kommer"*
- farten på vägarna som, trots oförändrade hastighetsgränser, tycks hela tiden skruvas upp
- att vara man, över 50, svensk och komma från en känd familj gör en olämplig för vissa maktposter, medan det för tjugo år sedan snarare var det omvända som gällde
- lämnar man sina sopor i fel box på en sopstation så finns en risk att en före detta polis upptäcker en, men går man mot *"röd gubbe"* och hindrar trafiken så bryr sig ingen
- medborgarna tar för givet att de får sjukpenning och att samhället betalar om de förändrar kroppen med plastkirurgi vem tänkte så för bara tjugo år sedan?
- först in i bussen tar platsen, sen spelar det ingen roll om någon annan får stå
- att vinna en miljon på lotto tycks av debatten vara mer legitimt än att få i lön på jobbet
- det har blivit fulare att röka i TV än att svära
- få tar lätt på miljöproblemen, men att själv bry sig är inget som många gör självmant utan att få en statlig stimulans till det
- skänker man pengar så hamnar det lätt i fel fickor
- går man ut på kvällen så blir man nedslagen / våldtagen
- för 40 år sedan handlade ingen på söndagar, nu storhandlar man gärna på helgen eller sent på kvällen
- politik och förtroendeposter vem har tid med eller tror på det?
- och partner byter vi allt oftare...och gifter oss gör vi för det är häftigt, inte av kärlek...

Att många av dagens livsstilar skulle chocka den som levde för 50 år sedan, om de vaknade upp idag, är en självklarhet. Livsstil är den kultur vi tar med oss i grupp, antingen i sociala skikt eller över generationsgränserna.

Redan på Sokrates tid så förfärades man över den tidens *"punkkulturer"*, som det som nya generationer bar fram. Kanske är det en naturlig

drivkraft hos varje människa, utveckling kräver någonting nytt, att pröva nya gränser och leva annorlunda. Det leder också till valsituationer, en del blir inte bara en test utan permanentas också till en livsstil. Tydligare är det kanske mellan generationsgränserna, än mellan hela samhällen. De nationella kulturella dragen kan bestå, men de sociala skikten inom dem kan genomgå genomgripande förändringar. Många gånger behöver det inte påverka beröringen med samhället, men alla de nyss uppräknade exemplen kan ändå i slutändan ha en tangent med det som vi skulle kunna kalla samhällsandans och sammantaget borde det ledda till en förändring av hela den yttre kulturen. Om man idag inte reser till Cuba för att man vill odla sina radikala idéer, utan för att exploatera landets paradismiljöer och leva billigt en stund bland fattiga miljöer, så visst kan det i en förlängning också kopplas till synen på samhället och världen. Vad som var viktigt förr men mindre viktigt nu, vad man vill ställa för krav framöver, vad man vill vara med och bidra till - allt det skulle kunna ses som en del av samhällsandans.

Medan en nation är ett statsvetenskapligt intresse, så är dess grupper intressanta sociologiskt. Kulturellt skulle man kunna se familjen som basen och kärnan. Nästa nivå utgörs av alla som jag har en personlig relation till som vänner, föreningar, arbete. En tredje nivå utgörs av det samhälle individen tillhör - kommunen, staden och det lokala - den ekonomiska och sociala region där man delar ett antal materiella utbyten med andra. Språket och dialekter skulle kunna ses som en indikator på var gränserna ungefär går. Ovanför den nationella kulturen når vi globala nivåer, där kanske religion eller intellektuell samhörighet avgör och där man kan kommunicera på andra sätt.

Men man skulle också kunna skicka kultur och livsutbyte på ett annat sätt - exempelvis i olika generationer. En punkare i Kina kan ha mycket gemensamt med en punkare i Sverige, utan att de någonsin har träffats. Eller varför inte moderna vagabonder som möts?

Allt det här gör att det är rätt komplicerat att finna ensäskild "*svensksamhällsanda*", framförallt om man tittar framåt i en värld där Internet bryter ned gränser kommunikativt. Ändå vill vi gärna arbeta och tänka i gamla strukturer. De undersökningar som görs och som här ska användas för att status för samhällsandans tankar och handlingar

förhåller sig oftast med urval inom nationsgränserna. Europool är dock en EU-finansierad institution som i trettio år har arbetat med EU-överskridande opinionskartläggningar.

En utveckling till: I horisontell mening skulle man också kunna prata om "*modevågor*" inom opinioner och som skulle störa bilden, om man vill extrapolera förändrade livsstilar och tankar. För att jämföra med ekonomins värld, så är en opinion omfattad av modeuttryck ("*inne*") att kanske ses som mindre beständig. Den går i vågor och bärs sannolikt mer av emotionell hänsyn, än av rationell. Att till exempel fastställa om miljöopinionen är modemässig eller långsiktig, måste vara viktigt för varje demokratisk samhällsbyggare.

Livsstil och teknikutveckling

Det finns många teknologiska revolutioner i människans utveckling. Vilken som är den främsta tycks bero på vem som uttalar sig. Men vare sig det handlar om flygplanet, bilen, kylskåpet, atombomben, penicillinet, rymdfarkosten, skiftnyckeln, fiolen eller glödlampan, så talas det på senare tid allt mer om samlingsområdet kommunikation som avgörande. Teleområdet, boken, radion, elektroniken, allt sammanför till att människor kan kommunicera och komma varandra så mycket närmare och koppla samman sin hjärnkraft till att skapa en effektivare värld.

Ny möjligheter skapar också nya vanor. Var och en inser det när man synbarligen kan se att möteskulturen ersätts av en chattkultur. Vad betyder det? Hur väljer man sina partners i en sådan kultur? Vad kommunicerar man? Blir utvecklingen annorlunda bara för att man väljer en annan teknik? Eller är det tekniken som skapar de ändrade vanorna? Den numera klassiska och lite klyschartade frågan om det är människan som styr tekniken eller tekniken människan - eller om båda rent av utvecklas symbiotiskt - bör nämnas, de handlar om samhällsvanor och kultur.

Lever vi annorlunda därför att möjligheterna förändras? På 1960-talet fantiserade man om bildtelefonens genombrott som nära förestående. Men även om tekniken fanns, så verkade inte kulturen bära fram den. Intresset fanns inte. Men när vi närmar oss 2010 är åter bildtelefonen aktuell, nu med mobilsystemens 3G-format. Om man undantar SMS/MMS-tekniken så verkar dock tillverkarnas förkärlek för tekniken åter som hetare än de tilltänkta användarnas. Vi påminns om att tekniken leder människan men männis-

kan tycks fortfarande vara herre över sin vilja. Hur människor väljer att umgås bestämmer fortfarande var resurser till teknikutvecklingen läggs. Kulturen är avgörande, även om det är tekniken som skapar möjligheter. De här resonemangen leder till ett av de avgörande fenomenen som en diskussion om samhällsandan inte kan undvika - nämligen tiden. Inga tekniksprång kan skapa tid, den är fortfarande lika ändlig. Tiden tycks också vara den tydligt begränsande sektorn för kulturyttringar och livsstil.

"Jag har inte tid är den i särklass vanligaste förklaringen som används för att inte delta i sociala aktiviteter" (Robert Putnam i *"Bowling Alone"*, 2000)

Demokrati, makt och samhällsbeteende

En litteraturslagning visar att författare ofta kopplar vardagsbeteendet till intresset för samhällsaktiviteter. Det är en sak att de beslut som fattas i den politiska världen, både lokalt och nationellt, griper in i familjelivet. Här handlar det dock om hur man lever ut sitt familjeliv och den egna livsfären, inklusive arbete och resor, till hur man har tid, kunskap och intresse att påverka samhällsutvecklingen i en vidare mening.

Maktutredningen, som efter ett genomgripande utredningsarbete med mängder av expertrapporter lämnade sin huvudrapport 1990, och demokratiutredningen, som efter ett liknande ambitiöst grundarbete 2000, inventerar samhället hela vägen ned från minsta basenhet upp till den översta politiska och ekonomiska eliten. I deras rapporter lämnas ett antal intressanta spår. Det som undviks är att diskutera olika politiska sak- och intresseområden, men man lägger en hel del utrymme på sådant som livsstil, kultur och socialt agerande i största allmänhet med koppling till olika samhällsmönster och problemområden.

Ett givet antagande är att demokratin förutsätter ett brett samhällsdeltagande från medborgarna, att göra sin röst hörd i olika sammanhang, kommunicera, delta i val, ställa upp som kandidater, ifrågasätta dem och det man inte tycker om, men också att informera sig och ägna sig åt en aktiv och ständig självutveckling. Demokratiutredningen pratar också om vikten av "delaktigheten som medborgarandans övergripande kännetecken" och "genom att delta utvecklar medborgarna fundamentala kvaliteter i samhället". Om man lever helt utanför kan man inte utnyttja och bidra med den klassiska, representativa demokratimodell som ett

samhälle som det svenska sedan lång tid arbetar efter. Då är man förlorad.

Demokratiutredningen fångar problemen i ett avsnitt om det mångtydiga medborgarskapet. Man frågar sig om den gamla medborgaren är på väg ut. Förutsättningarna är givna:

"I globala omvandlingsprocesser sätts gränserna för folkstyrelsen liksom i komplicerade och flytande relationer mellan olika nivåer av samhällsförvaltningen".

Tid, tilltro och uppmärksamhet är bristvara.

Nätverket SNS Demokratiråd driver sedan ett antal år ett privatfinansierat parallellprojekt för att studera demokratins framtid. 1998 hade man specialfokus på medborgarfrågor och demokrati. I en intervjuundersökning testades medborgaren i sju olika roller, som boende, patient och anhörig, småbarnsförälder, skolbarnsförälder, studerande, förvärvsarbetande och arbetslös:

"Medborgarskapet är inte begränsat till en enda roll. Möjligheten att påverka kan tänkas vara helt annorlunda inom exempelvis arbetsliv och barnomsorg än inom skola och sjukvård".

(SOM-Institutet är den undersöknings- och seminarieverksamhet som drivs gemensamt av Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Statsvetenskapliga institutionen samt Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS) vid Göteborgs universitet.)

Maktutredningen tio år tidigare kan egentligen också ses som en utredning om demokrati. Begreppet "makt" sysselsätter nästan alla statsvetare och upplevs ofta som det som driver systemet, på gott och ont. Statsvetarna ser makt som navet, även om andra samhällsmedborgare inte tycks instämma helt i det. De breda SOM-undersökningar om samhälle, opinion och media bland svenska folket visar det. I SOM 2004 från Göteborgs Universitet så säger 30% att makt är "inte alls viktigt" eller "inte särskilt viktigt", ytterligare 40% säger "varken viktigt eller oviktigt".

"Makt är fult", menar forskaren Henrik Oscarsson i SOM-rapporten *"Lyckan kommer, lyckan går"* om SOM 2004 och visar med ett citat inför valrörelsen 2006 hur socialdemokratin underblåser den stämningen. I uppsatsen så tittar också Oscarsson på yngre respondenter och konstaterar att förskjutningarna i värderingar, mätt på SOM:s sätt, visar sig vara mycket små under den tjugoårsperiod som testerna utförts. Det som möjligen kan urskiljas, och som kan ge ledtrådar till vart

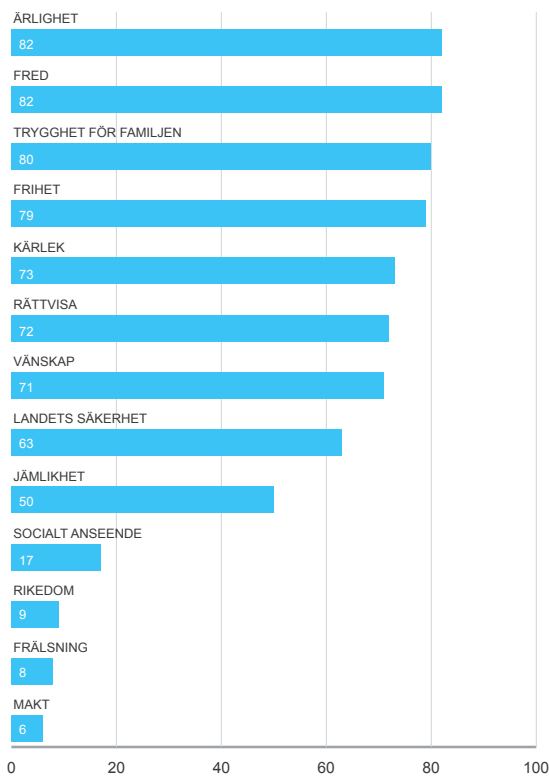
framtida generationer går i nätverks- och informationssamhället, är att det har blivit mer viktigt med jämlikhet, ett liv fullt av njutning, ett behagligt liv, självförverkligande och socialt anseende. De värden som backar är alla globala till sin förklädning, en ren värld, fred och en vacker värld - som SOM-forskarna har formulerat frågealternativen. Oscarsson vågar sig därefter på att dra slutsatsen att förskjutningarna understryker individualiseringstrenden. Han citerar här en tidigare SOM-studie:

"De esoteriska njutningsvärdena blir allt mer centrala medan kollektivistiskt orienterade värden som en god miljö, landets säkerhet och en värld i fred blir allt mindre viktiga".

Signalerna om "jämlikhet" av frågealternativen, är den enda faktorn som bryter av mot mönstret.

Vad är viktigt i livet?

Andel som 2007 svarade "mycket viktigt"

Källa: SNS demokrati rapport 1998 sid 58.

Bara 24% menar att makt är "mycket" eller "ganska" viktigt. Istället är det många andra saker som hävdas som viktigare, som "kärlek", "hälsa",

"lycka", "frihet", "familjetrygghet", "en ren värld", "en värld i fred", "jämlikhet", "landets säkerhet", "rättvisa" och "ärlighet", utan att vara helt uttömmande.

I diagrammet skiljer siffrorna, de som visas har valts ut att bara visa procentsatserna för de som svarat "mycket viktigt", för att över huvud få någon urskiljning bland värdesatserna.

Makt är ett svårångat komplex. Många kopplar makt till egenintresset. Varför vill människor ha makt? Kan krig finnas utan maktbegär? Står makt emot demokrati?

Maktutredningen leddes av samma person som SNS demokrati råd, nämligen Uppsalaprofessorn Olof Petersson. Att maktutredningen samtidigt hade ambitionen att vara en demokratiutredning, märktes av titeln på dess huvudbetänkande, "Demokrati och makt i Sverige". Med de exempel på frågor som listades inledningsvis, sköt utredningen flera djupa skott:

"Vilken betydelse har skillnader i levnadsvillkor och fördelningen av resurser för medborgarnas faktiska möjligheter att delta i samhällets beslutsprocesser?"

"Hur fördelas maktresurser och inflytande inom olika områden av svenskt samhällsliv, såsom näringslivet, den offentliga sektorn, organisationerna och opinionsbildningen?"

"Hur påverkar samhällsutvecklingen olika former av maktutövning?"

Det här är frågor som till inte obetydlig del kan bevaras på sociologisk- och samhällsvetarväg. För vår del så finner vi också tidigt i materialet ett spännande undersökningsarbete som utredningen lagt ut på en grupp sociologer där man följt upp en äldre undersökning från 1950, som gjordes i den riksberömda orten Katrineholm.

Syftet var redan då att titta på och försöka mäta hur "social omvandling förändrat människors vardagsliv och föreställningsvärld", alltså det som både Arnstberg och Daun diskuterar mer essäistiskt och som refererats tidigare. Här strävar man att lägga det svart på vitt, men begränsningen är förstås det valda geografiska området och dess karaktär av industriarbetarort.

Då, för femton år sedan, tyckte man sig se att medborgarna blivit socialt aktivare än de var på 50-talet. Robert Putnams alarmerande signaler, som också fanns innan hans bok existerade, ges

här en moderatare och i stora delar mer positiv förmedling:

De "umgås oftast med arbetskamrater, vänner och grannar. Men vissa fritidsaktiviteter har minskat i betydelse. Färre människor besöker idag bio, teater, konserter, föredrag, kyrkor och idrottsplatser (som åskådare). Det gäller särskilt katrineholmarna från arbetarklassen. I detta avseende har klasskillnaderna blivit skarpare. Tjänstemännen är idag på flertalet områden den mest aktiva gruppen. Television, radio och video har inte minst inom arbetarklassen ersatt många av de traditionella formerna för kulturupplevelser som föreläsningar och teater".

I studien ser man inte heller mönster på familjens undergång som en följd av den ökande skilsmässofrekvensen, utan den bygger på en annan grund för familjebildning än man sett tidigare i historien. Att förvärvsarbetsfrekvensen bland kvinnor stigit betydligt bidrar också, men det ger även ändrat "beteende och moraluppfattningar" samtidigt som familjelivet "blir mer meningsfullt", något som betonas framförallt med syftning på arbetarkvinnor. En viktig observation som utredningen citerar från sin expertundersökning lyder:

"Undersökningen av Katrineholm visar att människorna idag har en betydligt fastare anknytning till den lokala miljön än vad de hade för fyrtio år sedan och att åsiktsöverensstämmelsen i äktenskapen är hög. Färre vill flytta från orten. Umgänget med släkt, arbetskamrater och vänner har ökat. Det rör sig om en trygg och allt fastare förankrad grupp. Allt tyder på att den sociala integrationen inte försvagats utan tvärtom stärkts".

Forskarna menar också att risken för avvikande beteende som följd av familjens försvagade auktoritet är överdriven. "Yrkesval, seder, normer, livsstilar och tänkesätt går i arv från föräldrarna. Oron för familjeinstitutionens kris visar sig överdriven". Men normerna visade sig också ha förändrats i en "liberaliserande" riktning.

Det som saknas i den diskussion som fördes då är det som sedan Daun varnat för, och sett vissa mönster av, nämligen att banden och tilliten ut till bredare grupper, liksom till samhällsgemenskapen i stort, är på väg att försvagas. Möjligheten att fastställa det förlorades dock i en ganska meningslös diskussion om klassbegreppets fortlevnad och ett allmänt konstaterande om att makten var "koncentrerad till de högst sociala skikten". Kanske var man fångad av att slaviskt

vilja följa den undersökningsdesign som gjordes redan i det första testet på 1950-talet.

På annan plats, i avsnittet "medborgarna och politiken", diskuteras maktlöshet och passivitet i samhället. En viktig slutsats i det datamaterial som presenteras och som har nästan tjugo år på nacken är att "det medborgerliga deltagandet i politiken avgörs därmed i första hand inte av personlighets-egenskaper utan av samhällets organisation".

Metodik

Hur mäter man då social status och konstaterar faktisk förändring? Robert Putnam diskuterar i *Bowling Alone* det i ett appendix. Det är en central metodikfråga, som man inte kan undvika i en diskussion om samhällsanda.

Putnam diskuterar värdet av kvantitativa data, både organisationsdata (som Putnam förlitar sig mycket på) och attitydundersökningar. Därtill redogör han för de centrala källorna och deras egenskaper. Putnam understryker nödvändigheten att testa kvantitativa data med statistiska formler, inte bara att deskriptivt redogöra för dem. Han diskuterar också begränsningarna och värdet att istället testa med hjälp av paneler. Putnam konstaterar slutligen att mycket av data är en form av efterkonstruktioner när man vill göra tidsjämförelser. Få har tänkt i förväg att ett fenomen skulle uppstå och uppställt testformler därtill. Det blir viktigt att söka uppgifter brett på så många olika oberoende ställen som möjligt. Det talar dock mot paneler, som ju är en smal teknik.

Åke Daun berättar i en bok från 1989 om hur han tillåter sin forskning kring svensk mentalitet att bygga upp grundhypoteser med eget subjektivt tänkande, blandat med systematisk datainsamling. Ett syfte med att väva in kvantitativa studier, som också gjorts här, är trefaldigt:

1. minska den risk att låta subjektiva synpunkter spela in som finns då enbart kvalitativa data används,
2. möjliggöra specificering av frekvenser av personlighetsdrag och kulturella värderingar, för att inte vara hänvisad till enbart vaga generaliseringar,
3. kunna upptäcka drag i personlighet och kultur av sådant slag som är svårt att nå genom observationer och intervjuer med godtyckligt valda personer.

Data till *"Svensk mentalitet"* hämtade han från egna kvantitativa undersökningar, dels från rapporter om Sverige, vetenskapliga studier av svensk mentalitet och kulturmöten, massmediematerial, antropologiska observationer samt slutligen från *"privata erfarenheter av kulturmöten"*. Den här arbetsstudien gör likadant.

En forskare, Andres Linde-Laursen, menar att studiet av nationell identitet fungerar först när det görs i ett komparativt hänseende:

"Danskhet - eller dansk nationell identitet - kan därför inte definieras för sig, men låter sig ensam bara förklara med att bli sammanhållen, implicit eller explicit, med andra liknande identitetsgrundförutsättningar; det vill säga med andra nationella identiteter".

Identitet handlar här inte om personlig identitet, utan om att söka en kollektiv föreställning om sin plats. Den gör sig bäst som en tankefigur, skapad och omskapad genom historien. Det andra begreppet som Linde-Laursen knyter till nationsbestämningen är kultur. Kultur är inte lika problematiskt att bestämma, utan består av alla de triviala vardagliga sätt, varpå folks exempelvis talar, gråter och handlar som *"svenskar"* eller som *"danskar"* - därav alla symboler som sedan en nation omger sig med.

DEL 2
INVENTERING OCH
ANALYS AV FÄLTDATA

Familjeliv, ekonomi, vanor, samhällsintresse, kommunikation - men tidsbrist

"Morgondagens svenskar kommer att skilja sig avsevärt från dagens".

ÅKE DAUN, 1992

Scenen är börsbolaget TeliaSoneras årsstämma, maj 2007. Dåvarande VD:n Anders Igel håller ett långt och inspirerat anförande. *"Vi står inför våldsamma förändringar"*, säger Igel, som tidigare under dagen berättat för journalister att han bedömer att det telenät som sedan 1800-talet knutit upp Sverige nu snart antas bli överflödigt. Epoken skulle vara över för den banbrytande så kallade fasta telefonin, som gjort L M Ericsson till ett världsnamn. Redan 2015 bedöms det vara borta, men den eventuella påverkan på samhällsutvecklingen som det kan ha - och har haft.

På liknande sätt kan man på andra områden tala om stora förändringar av verkligheten, på marknad efter marknad, liksom politiska sakområden, såväl som mänskligt beteende. Journalistiskt kan det dock ibland bli självuppfyllande, i en värld där mediedramatiken ofta är onyanserad. Frågan är om människor själva upplever verklighetsförändringen.

Å andra sidan kan man se tillbaka i tiden på våra förfäder. Tänk tanken, som berörts tidigare, om vår farfars farfar och farmor, vår mormors morfar och mormor skulle väckas upp igen. Troligen skulle de känna sig förvirrade. De kanske slås av en för dem kaotisk värld när bilar kan navigeras från satelliter på tiofälts motorvägar, när turister kan åka ut till rymdstationer och färdas motsvarande sträckan Stockholm - Göteborg på 8 minuter, eller när man inte längre har brevänner utan chattar i realtid med en nyfunnen, okänd vän i Nya Guinea. Men människan har också en förmåga att snabbt anpassa sig. Barn blir ju inte neurotiker, så varför skulle de bli det?

Alvin Toffler skrev om det här för drygt trettio år sedan, i boken *"Framtidschocken"*. Han följde därefter upp det i framtidsscenarioet *"Tredje*

vågen". Sociologen och tidigare redaktören för det ryktbara amerikanska affärsmagasinet Fortune, Toffler, talade om fragmenteringen av världen med demokrati som tvingas ut i irrgångar, för att inte tala om kommande tidsjakt. Det kändes prövande att läsa hans störtflod av observationer. Själv drog han sig inte för att ta i och talade till exempel om *"övernormala förändringshastigheter"* i samhället och framtidschocken som ett tidsfenomen som människan är dåligt rustad för. Redan nu känns mycket som verklighet, fast kanske inte exakt som han föreställde sig det:

"Ryck upp en person ur hans egen kultur och placera honom abrupt i en miljö helt olik hans egen, med andra normer att rätta sig efter - annorlunda uppfattningar om tid, rum, arbete, kärlek, religion, sex och allting annat - avskär honom sedan från varje hopp om återgång till ett mer välkänt socialt landskap, och den förvirring han drabbas av blir dubbelt kännbar. Om denna nya kultur dessutom befinner sig i ständig jästning, och om - ännu värre - dess värden oupphörligt ändras, blir känslan av förvirring ännu starkare".

Men förändringen går inte att mäta i absoluta termer, erkände Toffler utan att åkalla Einstein. Den ska förstås som relativ och i form av processer. Men för att förstå det hela måste man använda något och det får bli tiden. *"Utan förändring skulle tiden stanna"* och tiden skall förstås som intervaller av processer, kruxet blir att flytta en fysisk process till en social. Staden, hur den formats, växer och fungerar tar Toffler som utgångspunkt i korsningen mellan processerna. Toffler ser också samspelet mellan teknologikutveckling och skapandet av idéer i växelspel, och då ska man betänka att när boken skrevs så programmerades fortfarande datorer med hålkort.

Flyttar man sig fram i Tofflers framtidsbeskrivningar så hittar man mängder av hypoteser om konsumtionssamhälle, överstimulans på informationssidan, demokratikollisioner och utbildningsrevolution, en del träffsäkert, annat

förvirrat. Men Toffler finner också att livsstilarna mångfaldigas och att det blir ett överflöd på identiteter framöver:

"Sällan har en enda nation uppvisat större förvirring beträffande sina sexuella värderingar. Detsamma kan även sägas om andra slags värderingar. Amerika plågas av ovisshet beträffande pengar, egendom, lag och ordning, ras, religion, Gud, familj och jaget. Förenta Staterna är inte ensamt om att lida av ett slags värderingsyrsel. Alla teknologiskt utvecklade samhällen är fångade i samma massiva omvälvning. Detta sammanbrott av det förgångnas värderingar har knappast passerat obemärkt. Varje präst, politiker och förälder skakar oroligt på huvudet åt det".

Det hela summerar vad gäller individers och samhällens värderingssystem för Toffler till två fenomen. Det ena är att värderingsuppsättningarna blir mer kortvariga, "mer flyktiga än det förgångnas värderingar", det andra är att de differentieras; "samhällens fragmentarisering medför en differentiering av värderingar. Vi bevittnar konventionernas sammanbrott". Slutet av allt detta kommer att bli att man börjar konsumera livsstilar, istället för bara produkter.

Men har människan blivit mer neurotisk efter Toffler, ungefär som den flipperspelande karaktär som brittiska rockgruppen The Who sjunger om i The "Pinball Wizard" i rockoperan Tommy?

Den knappa tiden och individualisering en är två högst påtagliga teman också i Robert Putnams arbete om den ensamme bowlaren, statusbestämningen av nuläget för det sociala livet i det amerikanska samhället, där trådarna spretar ut åt alla håll - och ingenstans.

Ungdomen är framtiden. Plattityd eller sanning, det känns ändå som ett gott tankesätt att starta en inventering här av fältdata - utifrån att det som bäst kan beskriva upplevelsen "verkligheten" med "förändringar" - är ett dopp i rapporter om inställningen bland yngre. "Ålder står ofta i växelförhållande till konservatism", säger exempelvis Alvin Toffler och förklarar varför äldre oftare upplevs vara motståndare till förändringar. Det svenska framtidsinstitutet Kairos Future har dedikerat ett helt forskningsfält åt området unga människor, i utländsk samverkan med andra smedjor.

Ungdomens roll och vanor har alltid triggat generationerna. Vilken äldre generation i vilken kultur har inte reagerat mot ungdomars sökande efter nya vägar? Ändå är det en överlevnadsfråga och en förutsättning för kreativitet och

utveckling, att kunna gå vidare. Nya individer måste finna nya roller, man kan lätt hitta rimliga förklaringsrum för att sociologi och natur måste harmoniera här. Därför kan ibland vara ett sätt att studera ungdomars inställning och vanor också ett sätt att fastställa hur övriga grupper lever och tänker.

Daun lägger i sina mentalitetsstudier stor vikt vid den unga människan i kulturstudier. "Barndomserfarenheterna får systematiska konsekvenser i vuxenlivet". Det blir spännande när han menar att även i en kulturellt homogen miljö, där människor är införstådda med vilka beteenderegler som gäller, så bryter individer mot dem. Man slås exempelvis av en sådan udda harmlös samhällskaraktör som transvestiten; hur skulle han kunna leva ut sitt behov, om alla valde att följa hans exempel?

Rätten att bryta mot en norm är vanligare hos ungdomar. En förklaring är enligt Daun att de inte i samma utsträckning som andra internaliserat samhällets normer. Ungdomar är också viktiga därför att det är här som attitydförskjutningar ofta sker först och som sedan etablerar nya normer, nya former av samhällsanda och samhällsbeteende.

I den andra boken där Daun jämför svensk mentalitet med andra former i Europa är han mer tydlig om ungdomars värderingar som vägledande för den svenska identiteten framöver. Med utgångspunkt i de tidigare givna citaten så ger de en bra anledning till att här ägna ett specialintresse åt gruppen:

"De unga införlivar tidsbundna värderingar och perspektiv och påverkas av levnadsvillkoren under just sina uppväxtår. Varje generation skiljer sig härigenom något från den föregående. Typiskt för det moderna samhället är att förändringstakten hela tiden ökar".

Utlösande för diskussionen är Sveriges EU-anslutning, 1995, som han nu senare med de erfarenheter vi har kan tyckas ha något överdrivet betydelsen av. "Värderingar, attityder och vardagliga beteenden kommer att påverkas på skilda sätt".

Det som han dock framförallt ville fokusera på i sin projicering av framtiden är:

1. Självupplärd identitet.
2. Förändrade grundvärderingar.
3. Vilka förändrade beteenden det kan skapa.

De djupgående förändringarna såg Daun hos dem som tar del av den ökade internationaliseringen och som ägnar en stor del av sin barn- och ungdom

med att bo och leva utomlands. Samtidigt skulle han ha kunnat pekat på spegelbilden, nämligen andra generationens invandrare som bor i Sverige. Men invandrarnas socialisation diskuteras på andra ställen, också hos Daun.

Även Anthony Giddens ägnar ett avsnitt åt socialisation och personlighetsutveckling i unga år som samhällsavgörande.

Vad är det då man ska studera? Daun delar in kulturstudier i tre nivåer, som logiskt förefaller tänkta att i en rationell mening följa varandra, när man tittar på undersökningsdata:

1. Den mentala delen. Vilka idéer har man? Vilka värderingar? Vilka känslor och livsperspektiv, världsbilder omger man sig med?
2. Beteenden. De följs av det mentala, men har också yttre begränsningar, till exempel av regler, natur och konkurrenssituation.
3. Den materialiserade omgivningen. Kan handla om byggnader man är i, stadens möjligheter, kommunikationer för att resa och byta tankar.

Motbilden säger i postmodernistisk anda att kultur inte existerar, att det är en konstruktion. Den diskussionen avstås dock från att fördjupas i här.

Ungdomsstudier pekar på markerade framtidsfrågor

Tre forskare vid Göteborgs Universitet, Lotta Frändberg, Eva Thulin och Bertil Vilhelmson, har tittat på resande och sätt att kommunicera särskilt bland ungdomsgrupper, att just ungdomar i åldersgruppen 20-24 år (och även medelålders 43-64 år) hör till de mest aktiva att resa ser man som särskilt triggande för framtiden. Men samtidigt varnar man för att schablonmässigt skriva fram framtiden:

"En del samhällsforskare hävdar med enfaset mobilitet, flöden och nätverk nu utgör huvudnycklar till en djupare förståelse av samhällelig och kulturell förändring. Utan empirisk förankring och utan att också granska vad som händer i människors vardag riskerar sådana analyser att reduceras till historiskt återkommande retorik".

Den varningen skulle egentligen kunna ses som ett grundskott mot en hel del av den forskning Institutet för Framtidsstudier producerat. Hos dem finns nämligen ett flöde av rapporter och uppsatser där olika författare försökt projicera

framtiden på sociala observationer och data från det förflutna och nuet, där mycket av perspektivet kommit ovanifrån. Men den verkliga nyckeln till framtiden skulle alltså vara att se in i individerna, som aggregat, ett slags underifrånperspektiv.

De tre forskarna med koppling till kulturgeografiska institutionen vid Göteborgs Universitet antyder också det växelspel som finns mellan mentalitet och mänskligt tänkande respektive teknikutveckling och livsmiljöer:

"Järnvägen, telefonen och bilismen är tydliga exempel som drastiskt ändrat tillgängligheten till andra platser och därmed också påverkat människors sätt att organisera verksamheter och vardagsliv i tid och rum. Bakom fenomen som storstadsutbredning, regionförstoring och globalisering verkar kommunikations- och transportsystemen som mäktiga drivkrafter".

Bakom alla möjligheter i de nya kommunikationerna lurar också faror som tar sig uttryck på samhällsuppträdandet:

"Många befärar att ökad dator- och medieanvändning får folk att vistas mer hemma och umgås mindre med andra, och att lokal förankring och gemenskap i förlängningen gröps ur".

Man kanske skulle kunna säga att chattkulturen verkar vara på väg att ersätta en del av föreningslivet, eller varför inte samtalet på skolgården. Eller inte?

I artikeln visar man att hela 90% av ungdomar i åldern 16-24 år har tillgång till dator och drygt 80% har Internet hemma. De här siffrorna är dock något år gamla och tiden går fort på det här området. Samtidigt är IT ett bra tecken i tiden. Det brukar sägas att IT når alla grupper, även pensionärer använder Internet.

Dock inte alla. SOM-undersökningarna, med sitt sätt att ställa frågor, visar att det finns en tydlig vattendelare just här. 2005 så var det 77% i åldersgruppen 15-19 år som använde Internet minst ett par gånger i veckan mot bara 14% i den andra extremen 65-69 år. Mellan dem finns ett antal andra skikt så att snittvärdet hamnar på siffran 51%. Men eftersom Internetanvändningen främst handlar om 1) söka fakta/information 2) e-post 3) nyhetstjänster 4) nöje, förströelse 5) göra bankärenden, framför ett antal saker som hamnar lägre på väntelistan (en utvikning: är det någon som inte tror att det finns felkällor här i SOM:s sätt att fråga...), så vidimerar det också på vilket tydligt framtidsområde som Internetkommunikation är med yngre generationer som framtidspekare. Man kan referera en ännu häftigare hypotes, som

de tre Göteborgsforskarna driver:

"Vanor, värderingar och kontakter som etableras i unga år får stor betydelse för hur man sedan lever som vuxen. Att undersöka ungdomars res- och kommunikationsvanor kan alltså vara ett sätt att spåra vad som på längre sikt kan få genomslag i hela samhället".

Nu till det möjligen mer lugnande.

Det sociala livet virtualiseras inte dramatiskt av Internet. De flesta chattar sällan med okända, utan med de man redan känner och regelbundet möter - om man undantar folk som har ett specialintresse. *"Ungdomars sociala kontakter via nätet är mycket lokala"*, observerar de tre forskarna i studien. Därför kan man dra slutsatsen att den här typen av kommunikation inte ersätter mer traditionella sätt att umgås.

Fascinerande är ändå att se hur man använder sin bil jämfört med tidigare, kanske inte bara av miljöhänsyn, utan också därför att det har blivit dyrare att ta körkort. Men man reser mer. Mellan 1994-2001 ökade antalet utlandsresor bland svenskarna med 50% samtidigt som den totala reslängden nästan fördubblades - man reser antingen mer eller längre bort. Två grupper är mest resaktiva, ungdomar i åldern 20-24 år och medelålders, där barnen vuxit upp, 45-64 år. Det finns annat anmärkningsvärt, som antyder yngre generationers ökade rörlighet, nämligen benägenheten att bo utomlands. Hela en tredjedel i åldern 25-29 år sade sig år 2000 ha arbetat utomlands och nästan lika många studerat i ett annat land. Forskarna drar slutsatsen att det leder till nya kulturella och sociala band, vilket i sig framöver kan generera nytt resande. Till det kommer att idag i Sverige så har var fjärde tonåring utländsk bakgrund i sina familjeband.

För att återgå till think-tankinstitutet Kairos Future, så rapporterar man där om en nordisk ungdomsstudie, Nordic Youth, från 2004. De unga nordeuropéernas värderingar sägs vara präglade av individualism, antiauktoritet och sekularisering. De är *"mobila"* och *"multipla"* i sina värderingar och beteenden, sammanfattar Kairos. Man berättar vidare om tiden, som ju har tagits upp här i studien, att *"för dagens unga är det tiden - inte pengarna - som är den stora bristvaran. De är omgivna av ett enormt utbud som pockar på deras uppmärksamhet och de har lärt sig att inte öda någon tid på sådant som inte intresserar dem"*. De strävar efter att alltid vara tillgängliga, men blir samtidigt svå-

rare att nå (varför inte kalla det mobiltelefonnoja?). Kanske mognar de när de blir äldre, eller också gör de som Daun och Giddens hävdar, tar med sig sina vanor in i mogen ålder och förändrar hela samhällsbeteendet. Tyvärr avslöjar inte undersökarna Thomas Fürth och Bernhard Lüthi närmare de underliggande intervjudata, utan vi får ta deras tolkningar för givna.

Det underliggande visar man dock när det gäller *"Ungdomsundersökningen 2002. Dagens unga - morgondagens vuxna"*, som har gjorts på drygt 1500 gymnasieelever i 17 svenska kommuner.

Åtta viktiga sammanfattade samhällsdrag som kommer av testet är:

- man anser att vänner, hälsa och nöjen är viktigast i livet
- bilden av vuxenlivet handlar om arbete, hälsa, familj och vänner
- man vill ta en paus efter skolan innan man studerar vidare
- 60% vill gå vidare till högre studier
- man vill inte välja, utan skjuter upp karriärvalet genom att varva jobb och studier
- man vill söka sig ut i världen, inte fastna hemma
- barnafödandet får gärna vänta
- samtidigt som framtiden är osäker, kommer man själv att klara sig

Apropå frågan om att delta i och påverka samhället, så är resultaten högst blandade. Endast 31 procent säger sig vara intresserade av politik, klart högre bland de som tänker studera vidare än de som vill gå ut i yrkeslivet efter gymnasiet. Av dem som säger inte vara intresserade av politik, så menar nästan varannan att de inte tänkte delta i valet 2002.

En minoritet vill engagera sig i en förening, de som är med är i snitt med i en och en halv förening.

Undersökningen testar också vad man litar på, och känner förtroende för, med en rak fråga. Redovisningen av data visar att 88% litar på sina vänner på en sjugradig skala, där siffrorna 5-7 representerar *"litar på"* och 1-3 *"litar inte på"*. Med samma synsätt får banken, polisen och sjukvården siffror kring 50% och över, medan försvaret och rättsväsendet hamnar lägre, 40 respektive 41%. Skolan ligger lägre, 36%, liksom *"folk i allmänhet"* - alltså nästan samma resultat som Åke Daun tidigare diskuterade ingående - med bara 34%. De fyra bottenapparna på *"lita-skalan"*, där

de som inte litar på är fler eller lika med de som "litar på", utgörs av facket, näringslivet, regeringen och massmedia. Huka sig torde de tunga samhällsinstitutionerna!

Vad ligger då i topp för att framgångsrikt kommande arbetsliv? Det gör fyra saker:

- trevliga arbetskamrater
- intressant och meningsfullt arbete
- sund arbetsmiljö
- fast anställning

TeliaSonera beställde också 2007 en trendspaning via ett så kallat webbttest av företaget United Minds, bland olika åldersgrupper. Ungdomar under 25 år sticker ut:

- 90% har skickat digitala bilder via e-post mot bara 79% bland 60+
- 37% har lagt ut bilder på nätet, jämfört med 10% bland 60+
- 72% laddar ner musik via Internet, som sjunker till 56-23% bland övriga åldersgrupper
- 68% laddar ner film, mot 18% bland 60+

Däremot handlar de inte mer över nätet än andra i aktiv ålder. Här är gruppen 26-44 år starkast. 24% säger sig också titta på bloggar, den nya tidens demokratikommunikation. Siffrorna varierar från 39% bland 25-, till 25% bland 26-44 år, 22% bland 45-59 år och 23% bland 60+.

Spel är ett av de många aktiviteter som Internet har öppnat upp. Det statliga Folkhälsoinstitutet har ägnat området särskild vaksamhet, just med tanke på den unga generationens utsatthet. Institutet hävdar att med uppgifter från andra länder så visar "ungdomar som har problem i sitt spelande ofta även andra problem, vanligen depression och ångeststörningar, kriminalitet och missbruk av alkohol och/eller droger".

Det positiva är dock att spelberoendet i Sverige bland unga (även om man spelar mycket, så är spel om pengar ännu vanligare bland äldre, fast de anses ha bättre spärrar) är betydligt lägre än i exempelvis Nordamerika. Medan spelberoende och spelproblem i Nordamerika uppskattas till så mycket som 10-14% av ungdomarna, så bedöms det i Sverige omfatta runt 5% av de i yngre åldrar (bland vuxna 2%).

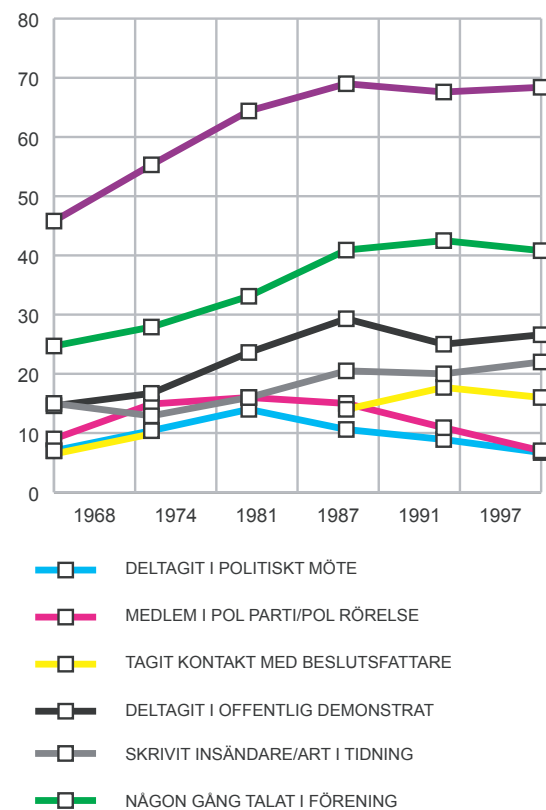
Tid, tidsbrist och samhällsvanor

Några idag återkommande mönster i SOM-

institutets serie av rapporter är tiden som trång sektor och auktoritetsbrotten som konkret faller ned i förtroendemönster, och den eventuella bristen på dem. Trots det visar tidscykelstudier mellan 1968 och 1997 att människor inte valt att prioritera bort alla påverkansformer, tvärtom. I flera fall ökar aktiviteten. Man skulle kunna tänka sig att människor som upplevde meningslöshet att påverka och samtidigt tidspress, att man rationellt avstod från aktiviteten. Men så är alltså inte fallet, vilket följande graf visar:

Medborgardeltagande i samhällsprocessen

1968 - 1997

Källa: SCB och demokratiutredningen

Notera: Andelen som kan tänka sig att själva överklaga myndighetsbeslut eller författa skrivelse är högre här, än som senare redovisas med källa SCB. Det kan bero på, att i det som redovisas senare, så ingår ytterligare tio åldersgrupper av samhällets äldsta, en grupp där värdena generellt är lägre.

Den här bilden borde inte göra den demokratien-gagerade helt nedslagen. Även om de två kurvorna

na längst ned är fallande (medlem i politiskt parti och deltagit i politiskt möte), så är övriga stiggande. En slutsats man kan dra är att medborgarna definitivt inte är världsfrånvända och struntar i vad som händer. Däremot vill man prioritera sin tid.

SCB har gjort ett försök att studera hur människor i olika åldrar, kön och familjförhållanden använder tiden (2001). Man har då utgått från att man inte gör två saker samtidigt och mer känsliga saker har man undvikit. För män respektive kvinnor gäller att dygnets 24 timmar fördelar sig i koncentrat sålunda en vardag

	Män	Kvinnor
Förvärvsarbete	5,12	3,31
Arbetsresor	0,34	0,22
Hushållsarbete	0,56	2,01
Övrigt hemarbete	1,95	2,09
Personliga behov	8,22	8,50
Studier	0,20	0,26
Fritid	5,15	5,07
Okodat	0,07	0,09
Totalt		
24,00		24,00

Det bör observeras att det finns en stort restpost som gömmer sig bakom "personliga behov". Här ingår måltider, men uppenbarligen också sådant som shopping, som inte ansetts höra till de sysslor man klassat som "fritid". Tydligt finns det en viss bias, förutfattad mening, hur statistikinsamlaren har klassat materialet, man kanske skulle kunna säga "samhällssyn"...

Men frågan är intressant även om det saknas jämförelser tillbaka i tiden.

Eftersom schemat matematiskt gjorts utslutande, så kan man inte se om människor tenderar att pressa in dubbla sysslor i vardagens 24 timmar. Exempelvis är det känt att mycket av radiolyssnandet (TV och radio får 1,46 timmar hos kvinnor och 1,58 hos män) är sådant. Men anmärkningsvärt i mätningen är ändå att framförallt män ägnar så mycket mer tid åt radio och TV-konsumtion, än åt "social samvaro" med andra utanför den egna familjen. Det kan sammankopplas med individualismtendenserna som pekats på andra ställen i den här rapporten.

Det är uppenbarligen dock svårt att uppskatta och mäta tid. Som den tidigare teoridiskussionen

med anknytning till bland andra Giddens visat, så kan tid sägas vara ett höggradigt subjektivt, sociologiskt begrepp. Det finns ändå spår som visar den subjektiva upplevelsen, liksom de eventuella folkhälsoeffekterna, som gör det värt att ta upp här i redovisningen/analysen.

I SOM 2004 så uppskattar hela 80% av de intervjuede att de nuvarande generationerna är "mer stressade i vardagen", än tidigare generationer. Det finns också ett flertal indikationer på att de nuvarande generationerna är mindre "regelbundna i vardagen" än de tidigare.

Ett av de största hoten mot folkhälsan som Statens folkhälsoinstitut anger i sin folkhälsopolitiska rapport från september 2005, är förutom tilltagande övervikt och hög alkoholkonsumtion, att allt fler sover illa och är nedstämda. Just sömnen skulle kunna kopplas till en allmän stresstrend i samhället, upplevelsen av tidsknapphet och att inte hinna med. Framförallt är det kvinnor som lider av sömnbesvär. Över 30% av kvinnorna hade sömnbesvär 2003 jämfört med över 20% av männen. Det ska ställas mot att talen var under 20% för kvinnorna och runt 12% för männen jämförelseåret 1979. Samtidigt skrevs det ut våldsamt mycket mer medicin mot depression det senare mätåret. 2003 fick de 6% av svenska folket som åt antidepressivt över 200 miljoner dygnsdoser, mot under 25 miljoner 1985. Psykisk sjukdom är ungefär lika stor som hjärt- och kärlsjukdomar, det största sjuklighetsområdet i Sverige.

Upplägget av den följande redovisningen av fältdata

Tid kan vara en ram, rum ett annat sätt att se på data. Det är här tillfälle att övergå till en mer systematisk genomgång av ett antal mätningar som visar på samhällsuppfattningar bland medborgarna.

En utgångspunkt tas lämpligen i Anthony Giddens sociologiska universum. Han visar med upplägget i en grundbok att man kan studera samhällsbeteende i olika rumsliga nivåer, från mindre till större sociala sammanhang. Han kallar det för "Agencies of socialisation". Det kan liknas vid en människas utvecklingsnivåer. Primärt är familjen nivån som ett barn kommer in på i samhället. Senare når man andra nivåer, där Giddens bland annat som viktiga nämner likasinnade, skolan, massmedia, den lokala kommunen (som minskat i betydelse i den moderna världen). Sociologen Hans L Zetterberg, har

på motsvarande sätt talat om "den lilla världen" och "den stora världen", för att beskriva hur människor rör sig mellan olika gemenskaper och kravmiljöer.

Karl-Olov Arnstberg menar att det finns tre sociala byggstenar att förstå i det vardagliga beteendet:

- individ
- familj
- samhälle.

Det fortsatta upplägget är i övrigt som följer: En inventering om inställning till samhällsgemenskapen tar lämpligen sin utgångspunkt i det som ibland beskrivs som dess motpol - men också förutsättning, nämligen individen.

Indelningen börjar med att diskutera individen och vad olika fältrapporter säger om hur olika sociala grupper lever och verkar, inte minst ekonomiskt. Stegen mot det större går sedan via familj - vänner - arbetsplats - organisationer - kommun - nation - världsdelen och värld, i den mån man kan finna relevanta underlag för en nulägesbeskrivning av mentalitet och livsstil gentemot samhällsgemenskapen. Allt redovisas i nio, successivt större steg där individen sätts i mitten - som ett slags normalitetsmönster.

Den fortsatta redovisningen av fälldata innehåller framförallt uppgifter ur Göteborgs Universitets SOM-undersökningar, den kanske bredaste och mest lättillgängliga av aktuella svenska samhällsmätningar. Den har också fördelen att den stöds på forskarintressen, samt att det finns årliga tidsseriedata på många av frågeställningarna ända tillbaka till starten 1986. De intervjuade har ökat på betydligt med åren och är nu uppe i mellan tre och fyra tusen svenskar i det åldersintervall, 15-85 år, som testerna omfattar. En annan viktig källa är SCB, framförallt de så kallade ULF-mätningarna, om svenskarernas levnadsnivåer. Men fler källor kommer att redovisas.

1. Individen om sig själv

Under den här rubriken har lagts intervjudata som handlar om individen själv, hur man upplever sin situation, hälsa och hur man lever.

SOM-mätningarna ger här många värdefulla ingångar. I den senaste som SOM-studien som rapporten haft full tillgång till, från 2004, så redovisas en del bakgrundsdata om den undersökta svenska allmänheten:

- 93% är svenska medborgare, 3% samma i annat land och 2% har dubbelt medborgarskap. Med undersökningens urvalsmetodik faller människor som uppehåller sig illegalt i landet utanför. Även människor som inte talar svenska kan ha stora problem att medverka, eftersom formuläret är postalt och på svenska.
- 29% har alltid bott i sin kommun, ytterligare 12 % har bott där med undantag för kortare period. I den andra änden så är 9% sådana som bott där mindre än tre år.
- 28% bor i storstad, ytterligare 33% i annan större tätort, 22% i mindre tätort och 15% på ren landsbygd.
- De här 37%, som alltså bor i glesbygd, skall ställas mot var de undersökta i hela SOM-mätningen säger sig ha vuxit upp. Då är det hela knappt 50% som är uppvuxen på landsbygden eller i mindre tätort. Det påvisar alltså en stor inflyttning till tätorter, framförallt större orter.
- De som i mätningen kommer från annat land utgör sju procent, fördelat på ungefär lika andelar Norden, Europa utom Norden, samt övriga världen.
- 30% har idag högskoleutbildning, helt eller oavslutad. Den siffran kan antas ha ökat dramatiskt sett över en-två generationer.
- bland den dryga hälften som är yrkesarbetande i SOM, så är 32% arbetare, 5% arbetsledare, 24% tjänstemän, 12% mellanchefer, 2% företagsledare, 7% småföretagare (ej jordbruk) och 1% jordbrukare. 70% arbetar heltid. Från 17% saknas dock trovärdigt svar, så att siffrorna skulle kunna räknas upp genom att utesluta den stora gruppen oklassade.
- 9% bland förvärvsarbetande arbetar statligt, 24% arbetar kommunalt och 50% privat.
- Icke-arbetande i SOM är 10% studerande, 5% arbetslösa/föremål för arbetsmarknadsåtgärder samt 25% pensionärer.

När det gäller hälsan, så tycks svensken oroa sig allt mer över den - visar de data som finns över en tjugoårsperiod. Men siffrorna varierar kraftigt i undersökningarna om levnadsförhållandena (ULF), som SCB har genomfört. Det kastar en skugga över trovärdigheten. 1980 var det en fjärdedel av personer i vuxen ålder (16-84 år) som ansågs oroa sig, 2003 är siffran uppe på 34%. Siffrorna har successivt varit stigande, med

undantag för en kraftig topp 1984-85 (41%). Både män och kvinnor uppvisar stigande värden, men kvinnor oroar sig mer än män. Åldersmässigt är de medelåldrarna och i andra hand yngre som tycks oroas mer än de äldsta.

Det kanske man också ska göra. För även om förekomsten av fetma och övervikt är mycket låg i Sverige jämfört med andra västländer, så ökar den stadigt - sett över en dryg tjugoårsperiod. I Sverige har fetmadrabbade stigit från fem procent 1980-81 till omkring tio 2002-2003. Det kan dock jämföras med att i USA är hela cirka en tredjedel av befolkning "fet", alltså är ett gigantiskt latent hälsoproblem där med de kända samband som finns. När det gäller det dramatiska talet för övervikt, så syns det framförallt bland män. Sista mätåret gick det för första gången över 50%.

SIFO har 2002 frågat allmänheten om de bryr sig om sitt utseende. Nästan en av fem har komplex för sitt utseende, 19% av de intervjuade svarar "ja" på frågan. Det som där nästan varannan nämner är just "vikten". I andra hand kommer "magen", på tredje "huden och hyn", på fjärde "tänderna". Brösten, som har blivit så omskrivna i kvällspress och etermedia, tas bara upp av två procent, inte ens bland kvinnor så får det särskilt höga värden. 7% har gjort eller kan tänka sig att göra en plastikoperation för att förbättra sitt utseende, bland kvinnor är siffran 10%.

För att titta på hela sjukvårdstryggheten, så har SIFO 1999 ställt tio frågor om den.

Resultatet visar bl.a. att:

- 71% vill själva ha mer inflytande över fördelningen mellan sjukvård, äldreomsorg och andra välfärdstjänster istället för den politiska världen, bara 11% vill motsatsen (yngre kvinnor är särskilt angelägna att få inflytande)
- 58% är beredda att sätta av mer pengar själva till vård och äldreomsorg, 37% nöjer sig med det offentliga utbudet
- Om värden behöver mer pengar så menar flertalet, 64%, att det bör ske via skatten. 27% är beredda att låta egna försäkringar ta över.
- Internet kan inte lösa de flestas kommunikationsproblem när det gäller sjukvård.
- Hälften är beredda att pruta på lönen om arbetsgivaren erbjuder sjukvård eller städhjälp.
- 82% tror att det i framtiden blir vanligare med privata hushållstjänster för äldre

- Uppfattningarna är delade om man tror att det blir bättre med fler vårdgivare (läs privata). 50% svarar "ja" på det, medan 43% säger "nej".
- Personalbrist och i andra hand ekonomin blir restriktioner för sjukvårdsutvecklingen, tror de flesta.

Motion och hälsa hänger som känt ihop.

Propagandan tycks ha fungerat. Man kan se en stadig ökning i antalet som motionerar minst två gånger i veckan. Från runt 31% i hela ULF 1988-89, till cirka 45% 2004. De som motionerar flitigast är de under 34år, här gör minst varannan det. Men de som ökar mest är de äldre, i åldersgruppen 75-84 år går man från 14% till 31% under den nyss nämnda mätperioden.

Det här ska ställas mot innehållet i folkhälso-politiska rapporten från Statens Folkhälsoinstitut 2005. Där oroar man sig över ett, som man säger, minskat motionerande. Det inte klart vad man stödjer sina data på. Jämförelsen med SCB:s data förvirrar därför så långt.

2. Släkt, familj, boende

I SOM:s undersökning 2004 så är 18% i ensamhushåll och 33% i barnhushåll - men då ska man vara medveten om att nära 23% inte besvarat frågan, så en uppräknings måste alltså göras för att kunna generalisera värdena till allmänheten (samt att vissa delar av befolkningen inte är med i SOM:s grundurval, framförallt vissa udda åldersgrupper).

En större klarhet ges av SCB:s ULF. Där sägs att 67% 2004 har egen familj och att knappt 23% är ensamboende. Åldersgrupperna som kartlagts är nästan exakt desamma som SOM:s. Definitionen kan dock skilja åt, SCB klassar ensamboende som personer som bor helt ensamma, utan barn, föräldrar, partners, släktingar, vänner eller andra i hushållet. SOM synes bygga mer på att den intervjuade själv får bedöma sin situation.

När SIFO 2002 frågar om familjesituationen får man fram att 70% har barn, ungefär lika många har barn under 18 år som enbart över 18 år.

Bostadsförhållanden är sådana enligt SOM 2004:

- 56% bor i villa/radhus
- 40% i lägenhet
- övriga 3% i annat boende (exempelvis husvagn, ungdomshotell etcetera).

SIFO har också kartlagt boendet 2002 och fick följande resultat:

- villa/radhus 61%
- hyreslägenhet 24%
- bostadsrätt 14%

Var man väljer att bo i det fall man fritt kan välja avgörs främst av följande: (SIFO 2002)

- lugnt bostadsområde 36%
- nära naturen 33%
- annat ospecificerat 22%
- nära centrum 21%
- säkert och tryggt 15%
- bra kommunikationer 14%
- nära till affärer 13%

Vare sig "få invandrare", eller "många invandrare" i området, får några nämnvärda röster.

10% säger att de ibland är rädda i sitt bostadsområde, men andelen som alltid är det är ändå låga andelen en av tio. Om man är rädd för något så är det i rangordning överfall (37%), inbrott, stökiga ungdomsgång, rån, drog- och alkoholmissbrukare samt bråk och slagsmål. Våldtäkt hamnar under tioprocentströskeln, men det beror på att den mest nämns av kvinnor i ålder upp till 29 år (här är det 17% som listar den hotbilden).

SOM har också frågat om den intervjuades sociala situation, såsom den intervjuade själv upplever den. Individualiseringstrenden förstärks på en fråga om hur "släkt- och familjekär" man upplever sin generation. Av SOM 2004 framgår att det finns en betydande negativ balans så tillvida att hela 35% lägger sig på den negativa sidan: "Min generation är mindre släkt- och familjekär", medan bara 15% lägger sig på den positiva sidan och hävdar motsatsen. 40% ser ingen skillnad. 8% av inte besvarat frågan tillförlitligt.

Det här stöds något av SCB:s ULF-mätningar. Frekvensen personer som säger sig varje vecka umgåtts med någon nära anhörig har avtagit under en femtonårsperiod, men däremot inte över en tjugofemårsperiod. Då är siffrorna konstanta - kring 57%.

Däremot finns vissa åldersvariationer. Den yngsta gruppen, 16-24 år har kraftigt minskat sitt umgänge, från 50% till 41% mellan 1980 och 2004. Däremot har den äldsta gruppen, kanske något förvånande, ökat sitt umgänge. Det har stigit från 59% 1980-81 till nära 63% 2004.

3. Ekonomi och hushållets situation, behov och trygghet

Av SOM 1994 så framgår att 39% av hushållen har en årsinkomst under 300 000 kr (deklarerad eller odeklarerad). Mest anmärkningsvärt är kanske att 5% ligger under 100 000 kr, alltså nära vad som skulle kunna klassas existensminimum - särskilt om hushållet består av flera personer.

Samtidigt finns det många välbärgade. 22% har en hushållsinkomst på minst 500 000 kr per år, vad en riksdagsman som ensamhushållare tjänar i grundinkomst.

En viktig grund till folkhemstalet 1928 var hushållsekonomisk - och därför också social. Bakgrunden var en viktig önskan om att för alltid göra sig av med all koppling till det gamla "fattig-Sverige". Nu 80 år senare så kan vi se att det fortfarande finns många människor som har problem med sin ekonomi.

I SCB:s ULF-mätning så är det allt fler som säger sig ha svårt att klara de löpande utgifterna. Statistiken stannar dock lågkonjunkturåret 2003, tiden efter har ju inneburit en viss sjunkande arbetslöshet och kraftigt ökande vinster för IT och industriföretag och banker, så det hade varit önskvärt att uppdatera med. Från att 10% av befolkningen hade ekonomiska problem 1980-81, så var siffran uppe på nästan 14% 2003. Då ska man dock vara klar över att den vänt ned från en topp, inte lågkonjunkturperioden 1990-91, utan det goda konjunkturintervallet 1998-1999. Då var siffran uppe på hela 17%.

Det finns också en tydlig koppling till arbetslöshet och sysselsättning. Det är därför de yngre grupperna stör de fortsatt högsta siffrorna, ungdomsarbetslösheten som gissel färgar bilden även när det är högkonjunktur för övriga. I åldersgruppen 25-34 år så har hela 22% problem med sin ekonomi 2003. Men den grupp där det ökar mest under tjugotre års tester är i kategorin 45-54 år, den där ju barnen ofta är på väg att lämna familjen och där en allt högre ungdomsarbetslöshet tydligen gjort sig påmind.

I en internationell jämförelse som SCB tagit fram 2001 så ligger dock Sverige under ett EU-snitt. Här har man klassat 11% av svenskarerna som i "risk-för-fattigdom"-gruppen, mot 15% för EU-snittet. Greker och portugiser är i den statistiken värst utsatta. Hela var femte i de två länderna befinner sig i fattigdomsfällan. Arbetslösheten är bara delvis en förklaring.

När SOM 2004 frågar hur de intervjuade tror att deras ekonomiska situation kommer att förändras under de närmaste tolv månaderna, så är det fler som bedömer att den kommer att förbättras (21%), än de som tror att den kommer att försämrans (13%). De flesta, 62%, tror dock på status quo. Det här är naturligtvis en fråga som snabbt kan förändras och som inte beror av tro, utan av faktiskt utfall. Men det finns också ett "goda cirkel-onda cirkel-tänk" i det att en människa som är pessimistisk troligen har svårare att ta sig ur ett tufft läge än den som inte har det, förutsatt att fysisk grund som god hälsa föreligger. De som säger att den kommer att försämrans (alltså 13%) är ändå färre, än de som säger att den har försämrats (19%). Men det gäller faktiskt också de som svarar "förbättrats"! Det kanske skiner igenom en metodologisk begränsning i form av "icke-vetande" i vad man som intervjuad haft förmåga att svara på här.

Att bli utsatt för brott är också ett hot för den egna personen.

SCB:s ULF visar på en stigande tendens för de som har blivit utsatt för någon typ av våld (tidsintervallet anges ej, eventuellt under året). Siffran för 2004 är 7%, mot 5% 1980-81. Talen ökar tydligt för ålderskategorier upp till 34 år. Under 25 år så har hela en på sex varit utsatt för våld.

När det gäller stöld eller skadegörelse så är siffrorna svagt ökande. Från 24% till 26% 2003. Återigen är det de yngre ålderskategorierna som är mest utsatta. Både 16-24 år och 25-34 år så är mer än var tredje utsatt för det.

SIFO har också testat utsattheten för brott. 2002 fick man fram följande i relation till familjen:

- 24% hade blivit utsatta för en cykelstöld under de tre senaste åren
- 17% hade drabbats av bilinbrott under de tre senaste åren
- 8% hade drabbats av inbrott ur förråd/uthus under de tre senaste åren
- 10% hade drabbats av skadegörelse (inget tidsperspektiv angivet)
- 6% av inbrott (inget tidsperspektiv angivet)
- 5% av hot (inget tidsperspektiv angivet)
- 3% av misshandel (inget tidsperspektiv angivet)

55% säger också att fler närpoliserna i deras område skulle öka deras trygghetskänsla. 21% har skaffat sig larm eller annat inbrottskydd i bostaden.

Kan den här utvecklingen då ha påverkat synen på samhället?

Det framgår att hela 81% tycker att samhället har blivit otryggare, 14% ser ingen förändring och bara 2% säger att det har blivit tryggare, medan 1% svarar tveksam/vet ej. Här måste dock varnas för en möjlig halo-effekt, smittoeffekt, av att ett stort batteri av frågor har värmt upp hjärnan på de intervjuade i form av brott och allsköns obehagligheter (= metodproblem).

Polisen är samhällsinstitutionen som främst ska förebygga och tidigt följa upp brott och bidra till trygghet. I SOM faller förtroendet för polisen från värdet 53 för 1986 till 43 för 2004, relativt sämre är utfallet bland intervjuade som är inflyttade från utom-Europa jämfört med grupper som har en ursprunglig anknytning nära Sverige. Förtroendevärdena var som lägst 1997, då de var så låga som 27% på den hundradgradiga skalan. Även domstolarna hamnade lägst det året, en tid när kriget i före detta Jugoslavien härjade som värst och många flyktingar kom till Sverige.

Men förtroendebristen för polisen innebär inte att allmänheten inte vill ha poliser som trygghetsskapare. I en SIFO-undersökning 2001 så svarar 29% att de skulle känna sig "mycket tryggare", och ytterligare 45% "tryggare", med fler poliser. Bara 2% procent hamnar på den andra sidan, att känna sig otryggare i någon grad. Skillnaden mellan yngre och äldre är mindre än man kan tro, men den finns, så att äldre och kvinnor är mer "polisvänliga". Att väktare ska ta över är inget som en majoritet är direkt för.

2003 ställer SIFO fyra frågor om hur man ser på det svenska rättssystemet. Här säger 64% att de har "ganska" eller "mycket" stort förtroende för det, medan 30% är på den motsatta sidan. 45% tror att män döms hårdare än kvinnor, 7% att kvinnor döms hårdare och 37% att det är lika. På frågan hur svenskfödda och invandrare döms, så menar 48% att invandrare döms hårdare inför rätten, 9% att en infödd svensk döms hårdare och 35% att det inte är någon skillnad. På frågan om utbildning och välartat uppträdande spelar roll, så tror 50% att en lågutbildad döms hårdare än en akademiker, medan 1% tror på motsatsen och 42% på att de behandlas lika.

Till de stora trygghetsfrågorna hör också framtiden som pensionär.

39% säger 2003 i en SIFO-buss att de är oroliga för hur det ska gå för dem ekonomiskt som

pensionär. Oron sträcker sig ända ned till 30-årsåldern och den är nästan dubbelt så hög bland kvinnor (till och med 50% där!), än bland män. Man har också frågat om när man vill gå i pension. Bara 3% säger att de vill gå i pension först när de är en bit över 65 år. Istället vill hela 64% göra det innan de har fyllt 62 år. Däremot tror de flesta inte att de kommer att gå i pension förrän de har passerat 64 år (61%). Det är alltså skillnad på "vill" och "tror". 72% sparar själva till pensionen, ytterligare 6% planerar att göra det. Många av dem som inte gör det, har inte råd eller uppger sig inte vara intresserade.

Slutligen, 49% procent tror att de kommer att få sänka sin levnadsstandard som pensionär, övriga tror att den blir oförändrad eller till och med höjd.

4. Kommunikation, vänner, bekanta

Svensken blir alltmer social utanför den egna familjen. 38% säger att deras generation är mer intresserad av att umgås med vänner, medan 40% är indifferent.

Till kommunikation hör också Internet, med epost och chatt. Förhållandet har testats i SCB:s ULF vid fem tillfällen och den andel som har tillgång till Internet i hemmet är dramatiskt stigande mellan 1998-1999, 39%, och 2005, 72%. Siffrorna är nästan identiska med de i SOM 2004, det skymtar fram ett "två-tredjedelssamhälle" här. Men SOM har också tittat på användningen. När det till exempel gäller kommunal information så tittar 41% aldrig på sin kommuns hemsida. Utsträcks det till "mer sällan", så kommer man upp i totalt 66%. E-post är då viktigare. 2004 svarar 29% att de har e-post för privat bruk.

I ett SIFO-test 2004 så visar det sig att hela 25% fortfarande aldrig använder en dator i hemmet. Siffran gäller från 50 år och uppåt, under är det glest med röster för att aldrig använda dator. Det finns en klar åldersbarriär och också en liten klyfta mellan män och kvinnor, 29% av kvinnorna använder aldrig dator mot 20% av männen. 70% säger också i samma undersökning att det är viktigt att ha dator för att kunna söka sig ut på Internet eller för att kunna spela datorspel. Bara 12% menar att det inte är särskilt viktigt. 21% av de intervjuade uppger också att datorn tar för mycket tid för Internet eller för datorspel.

Tiden återkommer som medvetet knapp resurs i vad människor uttrycker. Men det är ett användningsområde som snabbt förändras, så data blir lätt föråldrade. Någon djupare redovisning av

hur IT används för social kommunikation avstås därför ifrån här.

Av SCB:s ULF-tester framgår också hur många som har "umgänge med vänner varje vecka". Siffrorna är i stort sett konstanta över en tjugoårsperiod och landar 2005 på 56%, i huvudsak lika för män och kvinnor. Det döljer dock att det ökar rätt kraftigt i yngre åldersgrupper, även bland lite äldre pensionärer. I gruppen under 24 år är det hela nio av tio som svarar "ja" på frågan.

5. Arbete och studier och framtidsplaner

Möjligheterna att utvecklas ökar. På frågan om den vetenskapliga utvecklingen de senaste åren har gjort det bättre eller sämre för vanliga människor, så säger hela 31% "mycket bättre", ytterligare 44% "något bättre" i SOM:s test (2004). Bara 12% säger "varken bättre eller sämre" och så få som 2% säger "sämre" i någon grad. Drygt 10% har ingen uppfattning eller har inte besvarat frågan. Framtiden borde därför se ljus ut för många, när det kommer till teknologiutvecklingen i samhället. Men inte minst Styrelsen för psykologiskt försvars årliga mätning, "Opinion", visar att det finns mycket annat som svenskarna oroar sig för i samhället (mer om den längre fram).

Upplevelsen av utveckling och framgång och samtidigt kontroll över olika hot borde materiellt sett göra att man blir om inte mer "lycklig", så åtminstone nöjd med livet. På en SOM-fråga om tillståndet jämfört med tidigare generationer, så svarar de intervjuade att trots den samhällsutveckling man har erfarit, så bedömer man inte att man är så värst mycket nöjdare än tidigare. 26% anser att de nuvarande generationerna är nöjdare jämfört med tidigare generationer, mot 22% som anser tvärtom. 42% ser ingen egentlig skillnad.

Andelen som går vidare till eftergymnasiala studier ökar kraftigt, sett över en dryg tjugoårsperiod. Från bara sju procent 1980/81 till 18% 2003. Det är kvinnorna som ökar mest och de har gått om männen i statistiken.

6. Resor och media

SOM 2004 visar att de nuvarande generationerna anser sig vara betydligt mer resintresserade än de tidigare. Möjligheterna har ju också ökat, även om svensken redan på vikingatiden var ett resande folk. I SOM säger hela 70% att de nuvarande generationerna är mer intresserade av andra länder än de tidigare var.

En tredjedel, 32% har varit utomlands under det senaste året, enligt SOM 2004. 3% är väldigt

frekventa och reser utomlands minst en gång i månaden.

SOM är till stora delar en massmedieundersökning och till detta avsnitt är det därför lämpligare att hänvisa till den i sin helhet, än att här ge en specialrapport.

SCB har dock också berört översiktligt mediefrågan i ULF-mätningarna. För tillgången till en daglig tidning så minskar hushållet som lever upp till definitionen från 86% för 1980-81 till 71% år 2005. Det innebär dock inte att medborgarna blivit sämre informerade. I SOM redovisas data av färskvarutyp som indikerar att användning bland annat ersatts med Internetläsning av medier. På motsvarande vis visar också ULF på en något minskande bokläsning där kravet är att läsa böcker "varje vecka". Frekvensen minskar från 40% för 1982-83 till 36% för 2005.

7. Det nära samhället - föreningar, kommunen

SOM 2004 visar att de nuvarande generationerna känner sig mer upplysta än tidigare. Hela 55% lägger sig på den positiva sidan om "ingen skillnad". Samtidigt så upplever man sig också vara mer intresserad av nöjen (70% positiva sidan) än tidigare, man är också mer statustänkande (58% på positiva sidan), regelbunden i sina medievanor (43% på positiva sidan), öppen för förändringar (69% på positiva sidan), mer karriärinriktad (70% på positiva sidan), men följaktligen mindre slätkär och betydligt mer stressad i vardagen.

Intresset för politik ser dock ut att vara ganska normalfördelat jämfört med tidigare - 28% säger att den innevarande generationen är mer intresserad och 19% inte är det, medan 32% lägger sig mittemellan, på ingen skillnad. Ungefär varannan intervjuad visar något intresse för politik och 70% om man istället omdefinierar det till samhällsfrågor. 45% säger sig ha diskuterat någon politisk fråga under minst den senaste månaden. Bara 4% har någonsin deltagit i partiarbete, men siffran stiger till 14% om man räknar in "rörelser" och "nätverk" av olika slag. 8% är medlemmar i politiskt parti, inräknat de som är passiva, enligt SOM 2004 (man har ej mätt om man är "betalande medlem").

Trots det har alltså föreningsengagemanget minskat i Sverige, som i andra länder. Det betyder emellertid inte att omvärldsintresset saknas. Ställt på ett annat sätt, nämligen hur man upplever intresset för vad som händer runt omkring jämfört med sin föräldrageneration, så menar faktiskt 55% att de är mer intresserade än sina

förfäder, 28% svarar "ingen skillnad". Bara 7% svarar att man tidigare var mer intresserad än man är nu.

I SCB:s ULF-tester har man, liksom SOM, testat förenings- och mötesaktivitet:

- Ungefär var tredje har besökt bibliotek mer än fem gånger de senaste tolv månaderna. Siffrorna är något ökande under en tjugoårsperiod. Det är framförallt gruppen under 25 år som är frekventa besökare, dessutom besöker kvinnor bibliotek betydligt mer än män.
- När det gäller att delta i idrottsevenemang med motsvarande frekvens, så gäller det omvända. Siffrorna är ungefär konstanta på var femte medborgare, männen deltar i dubbelt så hög utsträckning som kvinnor. Det är också mer utsmetat över åldrarna under pensionsåldersnivå.
- Att delta i möte med facklig organisation är också en form av social- och intressetillvarende aktivitet. Siffrorna har dalat kraftigt. 2004 hade var femte deltagit i möte (frekvenskriteriet anges ej, sannolikt minst en gång per år), mot 42% 1980-81. Äldre är bättre besökare än yngre.

Kanske har en del av den minskande föreningsaktiviteten tagits ut i ett ökat utegående. 28% uppger sig i SOM gå ut på restaurang eller pub på kvällstid minst varje månad.

Av SOM 2004 framgår också att hela 2/3 ger minst 7 på en 10-gradig skala på frågan över hur fäst man är vid den ort/kommundel där man bor. Siffran sjunker när man expanderar utrymmet till hela kommunen, för att inte tala om vad som händer när man sträcker ut det till hela EU.

8. Det yttre samhället - nationen

Till att göra sig gällande i det yttre samhället hör att anse sig själv ha förmågan att kunna överklaga ett myndighetsbeslut. Mer än två tredjedelar har förmågan 2004, jämfört med 58% 1980-81, män är något bättre på det än kvinnor. Det finns ett tydligt ålderssamband, så att de i mest aktiva åldrar också är mest aktiva i att själva kunna göra det. I åldrarna 35-44 år och 45-54 år så uppfyller nästan åtta av tio det villkor som frågan gäller.

Det finns en uppsjö av opinionsfrågor som redovisar inställningen till olika politiska sakfrågor, "issues" som det kallas på forskarspråk med

den distans man där vill hålla till den "verkliga världen". Omöjligheten att göra en heltäckande redovisning medför att i stort sett allt som hör hemma här under hur man vill forma nationen avstås från att redovisa, med ett undantag. Särffallet är det som hör till ödesfrågorna för nationen, nämligen försvaret och hur man ser på de nationella värdena som helhet och utåt. Många av dem är testade i undersökningen "Opinion", men det kan ändå vara viktigt att återberätta en del andra källors resultat.

Ett eventuellt svenskt NATO-medlemskap testas regelbundet, både av SOM, liksom av SIFO, då på uppdrag. SIFO har testat frågan i bussar till allmänheten och fått följande utfall

1999 frågade SIFO också om försvaret och värnplikten och fick då ett klart "ja" för fortsatt värnplikt, 63% ville behålla den, 29% skaffa vad som formulerades som "en yrkesarmé", 8% var tveksamma. Samtidigt fick man också fram ett motstånd mot en eventuell "EU-armé". Bara 27% var för den, mot 55% emot och 18 tveksamma/vet ej.

Man frågade också om den pågående nedrustningen av det svenska försvaret. Bara 26% var för en halvering av antalet förband i Sverige, 55% emot och 10% tveksamma.

Invandringsfrågorna hör till metaförändringen av nationen eftersom den med stora strömmar inflyttade inneburit en kraftig förändring av befolkningssammansättningen av nationen Sverige. Frågan är om man ska göra politik av det. 2002 ställde SIFO frågan om man tycker att reglerna för flyktinginvandring skall begränsas jämfört med nuvarande regler, annan kanske mindre dramatisk invandring togs alltså inte upp. 37% ansåg att den borde ytterligare begränsas, 13% lättas upp, 41% var för status quo, och 9% var tveksamma eller svarade inte. Man kan också se ett klart mönster så att ju äldre de intervjuade var, desto högre andel för "begränsas", med ingen skillnad mellan könen.

Största motståndet återfanns vidare i södra Sverige och i arbetargrupper, samt bland moderater (folkpartister var mest för att lätta upp reglerna).

Vad är då "bäst" med landet Sverige jämfört med andra länder? Utifrån 15 listade svar, så blev rangordningen den följande 2003:

1. Naturen	32%
2. Välfärdssystemet	24%
3. Tryggheten	15%

4. Allemansrätten	15%
5. Sjukvården	14%
6. Årstiderna	10%
7. Jämlikhet mellan könen	7%
8. Skolan	7%
9. Barnomsorgen	6%
10. Föräldraledigheten	6%
11. Bra land för barn att växa upp i	5%
12. Gratis högskola	4%
13. Lång semester	3%
14. Tryggheten	3%

Högsta talet ges dock till de spridda uppgifter som lämnas i form av "annat svar".

9. Det yttre, yttre samhället - världen

I Opinion 2006, Styrelsen för psykologiskt försvars egen årliga undersökning, så listas en avslutande fråga om vad man upplever som mest oroande och som kan påverka Sverige inom fem år i förhållandet till övriga världen. De fem - av 18 testade påståenden - som får högsta värden, och som är bland de som klart flest svarat "mycket" eller "ganska" oroande på, är:

1. Organiserad internationella brottslighet	78%
2. De globala miljöförstöringarna	76%
3. Relationen mellan den kristna och den muslimska världen	74%
4. Internationell terrorism	74%
5. Flytten av arbeten utomlands	71%

Av SCB:s ULF så ser det dock ut som oron för den internationella situationen avtagit med stormaktsmotsättningarna. Medan 57% upplevde det så 1980-81, så är siffrorna nere på 44% 2003, med klart högre tal hela tiden bland kvinnor än bland män. Men då skall man vara medveten om att värdena varierat betydligt mellan mätstillfällena. 1984-85 var siffrorna uppe på hela 73%.

1999 testade SIFO tio miljöhot som fick följande rangordning (procent som har angett 5, 6 eller 7 som är max för "stort hot" på den sjugradiga skalan):

• Luftföroreningar från industrin	81%
• Uttunning av ozonskiktet	78%
• Växthuseffekten	67%
• Kemiska industriutsläpp	66%
• Bilavgaser från yrkestrafik	65%
• Oljeutsläpp	62%
• Försurning av sjöar och skogar	59%

- Kärnkraftsavfall 59%
- Bilavgaser från privatbilar 52%
- Förpackningar

29% "*Ungdomseffekten*" i svaren syns framförallt i en mer alarmistisk syn på ozonfrågan, medan oron för växthuseffekten skär rakt igenom alla grupper på ett likartat vis.

DEL 3
BEGREPPSSYNTES

Samhällskulturen på vidare färd

Sambandet samhällsanda - förtroende

"Sverige förändras, men som samhälle kommer det även i framtiden att framtona som väldigt svenskt".

ÅKE DAUN (1992)

Boken *"The Third Wave"*, den tredje vågen, följer logiskt på Alvin Tofflers *"Framtidschocken"*. Den tredje vågen synes vara Tofflers omskrivning för hans postindustriella, postmodernistiska samhälle. En hel del av visionerna förefaller vara väl konstruerade, med 25 års facit. Men det finns också framskrivningar som är högst gångbara på nuet och även den utveckling vi ser framför oss, med den blandning av social och teknologiska mönster som utgör kärnan i arbetet.

Något som på ett högst aktuellt sätt sysselsätter Tofflers sociologiska observationer är familj och individ i pågående informationsrevolution. Det medför också klara demokratiska implikationer på hur människor tar sig fram i samhället och utvecklar sin livsstil. Som samhällets minsta sociala enhet ser Toffler familjeupplösningen som underblåst av det moderna samhällets befordran av det mänskliga egot. Allt leder fram till ett behov av att *"avkoda de nya samhällsnormerna"* som styr livsstil, såväl som ekonomiskt och samhällsligt uppträdande.

Tidsupplevelsen är central för Toffler, vi måste lära oss att relatera den till annat än maskiner. Samtidigt tycks han mena att det är märkligt att se hur organisationsstrukturen i offentliga apparater fortfarande till så stor del är kvar i det industriella funktionstänkandet, vilket i sin tur ges en påverkan på demokratin, när det offentliga är tänkt att tjäna människan och underlätta det omkringvarande samhället.

Man kan fundera över om inte de senaste tio åren dock inneburit en scenförändring. Se till exempel bara på hur annorlunda en institution som Riksbanken styr i dag, jämfört med för tjugo år sedan när kreditmarknaden var totalreglerad.

Att detta ännu inte helt kommit till uttryck i samhällsmätningar, bland annat vad gäller förtroende, kanske snarare beror på en tidseftersläpning i opinion och attityder och att en eftersläpande anpassning till ett annat samhällsbeteende pågår, både hos etablerade institutioner och traditionellt levande medborgare, när framtiden redan är här hos många andra.

Robert Putnams utsagor om individualiseringen skulle då kunna tänkas bära på skräckinjagande farhågor om ett omöjligt samhälle på väg in i ett mönster där alla går skilda vägar. Men för den som vill se på världen med nya glasögon, så kan den progressive vara förflyttad till en ny nivå. Demokratiskt i samhället kan man jämföra med i ekonomins värld där vissa storföretag ägardemokratiskt överväger att testa att förflytta den viktiga beslutsfattande bolagsstämman ut till cyberrymden, från hockeyarenor och biolokaler.

Men Putnam varnar för att tro att demokratiskt medborgarskap kan bli en *"åskådarsport"*, som det kommer att bli om inte människor fortsätter att träffas rent fysiskt. Det sociala kapitalet är helt avgörande för ett fortsatt hälsosamt samhälle. Det måste finna sig nya uttryck, det var ju också ett bärande budskap genom hela Demokratiutredningens gigantiska tankearbete. Socialt kapital handlar om samarbete, samhällsrespekt som ett annat ord för samhällsanda. Samhället har helt enkelt inte råd med för många *"free-riders"*, då måste man forma om sig så att samhällsintresset möter självintresset - det som många av de här refererade mätningarna pekar på. *"Forskning har visat att militära enheter är mer effektiva när banden av solidaritet och förtroende är höga och att kommuner med starka sociala nätverk och gräsrotsassociationer är bättre på att konfrontera oväntade kriser än kommuner som saknar sådana civila resurser"*, konstaterar Robert Putnam i sitt redan ett flertal gånger citerade verk.

Tiden för murens fall 1989 tycks ha varit ett läge för en universell social brytning, som släppte

världen ur ett mentalt hjärngrepp. Kronologiskt ledde det till exempel fram till det svenska EU-medlemskapet.

Vi kan föra ned de här observationerna till en svensk horisont och knyta an till tillståndet runt 1990. Då kom också den svenska Maktutredningen med sitt digra batteri av tänkande, som också Demokratiutredningen tio år senare kopplade på: *"Samhällsutvecklingen 'avlägsnar sig från den svenska modellens kollektivistiska ideal"*. De två utredningarna såg nämligen hur, som Demokratiutredningen formulerar det, *"det växte fram nya balanspunkter ifråga om fria personliga val och en solidarisk gemenskap samt hur det gjordes nya avvägningar mellan vad de kallade samhällscentrering och individcentrering"*.

Maktutredningen tror också att det här kommer att alltmer ifrågasättas, något som SOM-undersökningarnas data skulle kunna ses som uttryck för. Det handlar om den *"individorienterade medborgardyg"* som kommer fram i arbete efter arbete, vare sig det handlar om fälldata från intervjuer eller emanerande från mer filosofiskt lagda observationer av sådana som Toffler och Putnam.

Men det som Putnam varnat för är på väg att erodera bort, vill Demokratiutredningen tvärtom stärka:

"I flera av folkrörelserna har egenansvaret, samvettsplikten och strävanden efter även statligt oberoende varit en bärande idé. I många lokalsamhällen har det funnits vitala direktdemokratiska stämmor. Fristående associationer har varit levande delar av en medborgartradition med långa anor. I Sverige har vi en tradition av de många mötesplatsernas autonoma självstyrelse".

Dock, om inte folkhemsandan lever kvar, bland annat därför att minst 20% av befolkningen idag med senare års invandringsexplosion har helt andra rötter med helt andra ideal och tankar, finns det då någon anledning att fortsätta att försöka hålla liv i den med konstlade medel?

Ett annat stort fenomen som tas upp i sociologiska epos, bland annat i Tofflers tredje väg, är staden och vad som kommer av och efter den. Staden var ju historiskt i sig ett bevis på att människor behövde samlas för att lösa sociala, politiska och ekonomiska problem. Idag upplever vi dock att informationssamhället är på väg att lösgöra oss från den, och att den sakta är på väg att inte spela samma särskiljande resursmässiga och kommunikativa roll längre. Staden skapar

ju också många samhällsproblem, där trafikkoncentrationen bara är ett. När ett världsföretag som Skanska hösten 2007 håller framtidsseminarium om sin strategi så är städernas tillväxt i världen den främsta nyckeln till byggsektorns utveckling och hela ingången till redovisningen av företagets planer för ägare, media och finansmarknad.

Alla moderna industrisamhällen är kraftigt urbaniserade, konstaterar Anthony Giddens i grundverket *Sociology: "Utvecklingen av den moderna staden har haft ett enormt inflytande, inte bara på vanor och sätt att uppträda, utan också på tankemönster och känslor"*.

Men Giddens ser en vidare utveckling av världens städer i fem sociala former: Huvudstaden/huvudkvarterstaden, innovationscentret, produktmodulplatsen, tredjevärldsdepåer och slutligen pensionärscenter. Sådana här spår kan vi också föra vidare till vårt svenska samhälle, men kanske inte lika accentuerat med vår stora geografiska utspridning och relativt små tätorter.

Han konstaterar också att det inte finns något enstaka givet utvecklingsmönster för den moderna staden, utan att man kommer att få skönja en spridning av olika former av urbant liv och att utvecklade kommunikationssystem kommer att tillåta folk att bo längre från sina arbetsplatser än tidigare (när boken skrevs befann sig Internet i sin linda). Det är definitivt en fråga som diskuteras i Sverige, inte minst när biltullar i Stockholm, Göteborg och Malmö ses som en möjlighet att dämpa kösamhälle och tidsförstörelse av fysisk förflyttning.

Kan man observerbart konstatera en social förändring? Giddens bok återkommer flera gånger till tiden och hur man fastställer upplevelse av förändring. Han gör det från tidiga citat av forskaren G.S. Mead (1863-1931), till modern forskning. Man kan även se att tiden dominerar tänkandet i slutsummering i hans stora bok om sociologi. Frågan anknyter Daniel Bell, Boudon och den idag förbisedda, Francis Fukuyama (som gjorde sig känd med sina spektakulära idéer om slutet på historien efter murens fall 1989). Giddens ger oss rätt att ställa den och fundera över var samhället är på väg, på motsvarande sätt som mätresultaten i den här studien:

"Over the past half-century or so, the pace of change has accelerated rather than slackened, and far more than any generation before us, we face an uncertain

future. Conditions of life for previous generations were always insecure: people were at the mercy of natural disasters, plagues and famines. In the industrial countries today we are largely immune from these insecurities; our uncertainties about the future derive from the social forces we ourselves have unleashed".

Också Åke Daun ser påtagliga förändringar i Sverige och bekänner sig till den ofta hyllade Jürgen Habermas. Han jämför med hans föreställning om en universalistisk utveckling, snarare än en partikularistisk, vilket skulle tala för att små länder sakta tynar bort i större världsliga strukturer.

Men Daun tror ändå att Sverige som samhälle kan bestå i överskådlig tid:

"Den mest påtagliga strukturförändringen är den som går från homogenitet till heterogenitet. Det länge kulturellt så enhetliga och socialt likformiga Sverige är sedan flera år på väg bort. Istället kommer social och kulturell mångfald i alla skepnader. Hårtill bidrar invandringen från alla länder, men också en inre differentiering mellan olika grupper av svenskar".

Sedan listas spekulativt en katalog av tänkbart förändrade mentalitetsdrag:

- ökad flexibilitet (beredskap att ändra sig snabbt)
- ökad favorisering av mångfald (befolkningsblandning)
- ökad misstro mot människor utanför den inre kretsen
- minskat inslag av avundsjuka (accepterar att livet i grunden är orättvist)
- ökad nyfikenhet på avvikande drag och människointresse (blandning kräver nya tolkningar)
- större impulsiv aggressivitet (ökad konkurrens och svårtolkade beteendemönster)
- förstärkt familjesammanhållning (såsom ett socialt och mentalt skydd)

Ett visst facit ges i och med att det är femton år som har gått sedan katalogen upprättades, men perspektivet är ändå tänkt att vara långsiktigt.

En sak som skulle kunna kännas utmanande, och som Daun nämner i den citerade uppräkningsdata, är hans tredje drag, den om ökad misstro mot andra utanför den inre bekantskapskretsen. Den styrks även av andra undersökningsdata, som redovisats i rapporten. Om detta sammantaget ger en sann bild, så skulle det kunna få efterverkningar på sådant som

att försvara andra och ytterst kanske också sitt land. En tillhörande fråga är också om känslan av "plikt" är på väg att förtvina ur folkmedvetandet. I så fall - varför skulle en soldat vilja försvara personer han känner allt mindre för? Kanske är det en händelse som ser ut som en tanke att frågan om den allmänna värnplikens upphörande annonseras på agendan hösten 2007.

Men det finns ännu mörkare perspektiv, som sammanhänger med frågan om ett "samhällskitt" som förenar, eller inte. I ett annat sammanhang skulle sådana strömningar också kunna ses som brottsbefrämjande. Varför bry sig - om man skadar någon, materiellt, ideellt eller kanske till och med fysiskt, som man hyser agg till eller varje fall inte känner någon större identifikation med?

För att anknyta till rubriken på studien så handlar det om en minskande samhällsrespekt som om den indikerar en fortgående utveckling, kan få allvarliga konsekvenser.

Av SOM 2004 framgår att de nuvarande generationerna är mer fokuserade på vänner och bekanta och mindre på den nära släkten än tidigare generationer. Man har också på en sjugradig skala testat hur de intervjuade upplever att "det går att lita på folk i allmänhet". Bilden skulle kunna ses som att den motsäger den utveckling som Daun tidigare diskuterat, man skall dock vara klar över att här saknas viktiga jämförelsedata bakåt. På frågan om "det går att lita på folk i allmänhet", så svarar 54% sju eller högre på en tiogradig skala. Men om idealet är att alla ska svara tio eller där omkring är naturligtvis resultatet nedslående. Dessutom är samhället större än bara den närmaste bekantskapskretsen, som SOM:s testfråga handlade om.

Möjligen kan vi se spår av en minskande förtrostan på sin omvärld i Opinon, de undersökningar som Styrelsen för psykologiskt försvar utfört under ett antal år. På frågan om "Sverige som land att leva i", så finns en förskjutning under en trettioårsperiod från "mycket bra" till "ganska bra".

1974 var det 60% som ansåg att Sverige var ett mycket bra land att leva i, trettio två år senare är det bara 47% som svarar så - och då har ändå siffrorna stigit väsentligt från de konjunkturellt svagare åren 2003-2005 (som lägst låg siffran på 39% 2004).

Det som antyds här är att konjunktur och ekonomi också kan spela in, liksom en rad faktorer. Men man ska vara klar över att levnadsstandarden mätt på en rad sätt materiellt ökat väsentligt under den här tiden, BNP är till exempel mer än fördubblad. Stormaktsspänningen är också borta och faktiskt borde inte terrorhotet upplevas som högre (minns Bulltofta och mordet på Jugoslaviens Sverigeambassadör under åren före som stora mediehändelser i tidigt 1970-tal). Närmare en tredjedel svarar dock att 2006 att man känner en obetydlig oro för terrorhotet (jämförelsesiffror bakom saknas).

Upplevelse av risk för storkrig i Europa visar sig i jämförelsesiffrorna. Medan 30% svarade "mycket" eller "ganska" stort 1987, så är siffrorna 2006 så lågt nere som på 21%.

Men mer sociologiskt orienterade frågor har av tradition inte hört till Opinion, men sedan 2006 har några frågor som pilottestar "samhällsandan" lagts med som extrafrågor.

Även SOM tar upp olika former av hot. De som har svarat "mycket" eller "ganska" oroande rankar följande hot högt:

• Miljöförstöring	86%
• Organiserad brottslighet	83%
• Terrorism	81%
• Jordens klimat	76%
• Religiösa motsättningar	69%
• Ekonomisk kris	58%
• Ökad alkoholkonsumtion	57%
• Ökat antal flyktingar	52%
• Befolkningsökningen	38%

Vad står då "förtroende" för här?

Begreppet "förtroende" används idag både i en mängd sammanhang i dagligt tal, i medierapportering såväl som i statsvetenskapliga och andra samhällsvetenskapliga sammanhang.

Många som diskuterar förtroende ramlar rakt in i en redovisning, utan att dessförinnan ha klargjort vad man menar. Uppenbart är att förtroende handlar om relation. Ett sätt är att skilja på sak och person, ett annat till det personliga respektive opersonliga, som några enkla dikotomier. När man talar om tillit till sak, så tycks det snarast handla om att en funktion "fungerar" eller att en sak, kanske en maskin, gör det den förväntas göra.

När man däremot talar om förtroende för person, så verkar det ibland handla om rätt olika former. En diskussion om förtroendebegreppet är

viktigt för hur man kan läsa in undersökningsresultat kring förtroende.

Om förtroende uttrycks i form av "gillande", så förefaller tillit vara ett mer relevant ord, medan om man vill att personen ska göra en viss sak blir det mer problematiskt. Om personen bara utför en handling kan man känna förtroende, det spelar ju ändå inte så stor roll för mig som individ, men för att det ska bli mätbart i ett mer metodiskt sammanhang bör en hopkopplad relation, där jag kan vara direkt berörd av förhållandet exempelvis till hälsa eller ekonomi, vara väsentligt. Om en person gör något som jag kan ha glädje av blir det möjligt.

Mest verkningsfullt blir begreppet om man ser det som att man delegerar till någon annan att utföra något i ens ställe. Det kan handla om att låta någon annan ratta sin bil, men det kan också handla om att "köra ens samhälle".

Problemet uppkommer då om till exempel en politiker gör något som jag kan ha glädje av, men jag egentligen inte gillar. Med ett egentligt tänkande, så borde det inte räcka för förtroende - utan här saknas ju viljan att låta den aktören göra något, även om resultatet ändå skulle råka bli rätt.

Den viljan har sannolikt inte heller uppstått utan att det finns en tidigare relation, personlig eller opersonlig, där personerna har en historik av gillande, vilja och att agera rätt. Tänkt på detta sätt kan begreppet bli betydligt mer värdefullt i en diskussion om samhället och relationer mellan människor. Med att mäta förtroende, med betoning på "förtro" andra, så kan begreppet utgöra en god katalysator på samhällsstämningen.

SOM-institutet har testat förtroende på ett antal fenomen, både saker och personer. Med de tidsserier som har byggts upp kan man få en indikation hur samhället uppfattas, som också går tillbaka på mer detaljerade områden, likt de som utgjort den föregående dataredovisningen.

Nya livsstilar och samhällsrespekt - synsätt på den uppmätta förtroendeutvecklingen

Går det ändå att helt mäta förtroendet? Egentligen inte. Det finns massor av undersökningar som säger sig testa begreppet, men förtroende är med den tidigare diskussionen både implicit i medvetandet och samtidigt omedvetet som en del av annat samhällshandlande. Alla data bör läsas med kritisk reservation, en distans som ofta saknas i medierapporteringen.

Lennart Weibull, professor i medievetenskap och statsvetare från Göteborgs Universitet, menar att det som gör förtroendet intressant att bestämma på individnivån, sett mot olika samhällsinstitutioner, är utifrån en persons;

- erfarenhet av verksamheten sätt att fungera (alltså kunskap om något)
- det egna beroendet av verksamheten (vilken relation man har till något? - har man en relation?)
- den allmänna opinionens syn på verksamheten (någon slags syn på hur man tror att andra ser på något, alltså ungefär som en mode- eller massmedietrend; så här ska man tycka - också ett sätt att förstå samhällsandans utveckling. Status kan påverka värdena)

Därför bör man ha en distans till den som eventuellt säger sig kunna att med olika siffror ange exakt förtroende.

Vikanbörjamed att titta på SOM-mätningarna vid Göteborgs Universitets massmedieinstitution. Det finns flera styrkor med dem. Några är att de är icke-kommersiella och gjorda i forskningssyfte. De har gjorts i 22 år och för många av frågorna finns långa tidsserier (konstanta fel, med andra ord). De har gjorts på stora urval av svenska folket och är därför långt nedbrytbara och att de är vedertagna och kända, så att de som ska använda sig av dem lätt kan relatera sig till dem.

Bristerna eller begränsningarna är också många, bland annat att det kan finnas massor av halo- och trötthetseffekter i ett testformulär som tar en-två timmar att fylla i och som är längre än deklaraionsblanketterna inklusive bilagor. Frågorna kan också ses som ytliga. Hur man mäter decennier av uppbyggd känsla kring statschefen med en liten diabolisk flervalfråga. En annan är den som är typisk för postala mätningar. Kan mäta vid ett tillfälle som är långt ifrån den operationella. I klartext, kungen är ju inte närvarande varken i medvetandet eller sinnevärlden - hur kan man då uttrycka en relevant syn på honom?

Man kan jämföra med valhandlingen. Även den samlar ofta åratals attityduppbyggnad i en individuell punkthandling. Här skall väljaren med en enkel papperslapp och några krumelurer uttrycka vad som sedan ska omsättas i tusentals beslut på mängder av olika samhällsnivåer. Hur

uttrycks det demokratiskt? Hur transporteras det runt i systemet, utan att drunkna i andra hänsyn? Viktigt för demokrati och effektivt beslutsfattande är dock debatt och diskussion innan. Det grundlägger det enkla tillfället som är beslutet, liksom valhandlingen. Problemet finns ofta vid mätningar, där man testar attityd till frågor som inte förekommit av debatt innan. Det här är en allvarlig invändning mot förtroendemätningar och att ta deras uppgifter data ad notam.

I SOM 2005, mäts både personer och institutioner (man skulle dock kunna argumentera för att det är samma sak i offentliga sammanhang). De institutioner som får högt förtroende med en majoritet för "minst ganska stort", är faktiskt bara sjukvården och högskolevärlden. Bara en hamnar helt i andra änden, alltså majoritet för litet förtroende, EU-kommissionen. 17 testade punkter hamnar i mellanläge, på en skiftande skala nära svarsalternativet "varken eller". Vad betyder egentligen det, skulle man kunna fråga? Åtföljs till exempel attityd och handling?

Viktigt är att i mätobservationerna så faller värdena för rader av institutioner, sett under en tjugoårsperiod.

Det gäller sjukvården, försvaret och polisen, men kanske mest allvarligt - för domstolarna och kungahuset, några av samhällets yttersta beskyddare (märk att "trygghet" är en av den offentliga apparatens viktigaste roller och grunden till den moderna debatten kring samhällsandan).

Faller gör också bankerna, som dock har stigit om man ser jämfört med bankkrisåren 1991-1993 (det verkliga bottenläget med den dåvarande finanskrisen som inverkade stort), storföretagen och de fackliga organisationerna. Storföretagens värden rullar väldigt mycket på de svängningar som aktievågen uppvisar från tid till annan.

Men just mätningen av de fackliga organisationerna kanske mest tydligt visar på hur tveksamt det är att testa förtroendet för dem bland allmänheten. De ska ju enligt ett traditionellt synsätt värna sina medlemmars intressen - i konkurrens med andra grupper i samhället. Är det då så konstigt att många sätter förtroendet för dem på minussidan? Är förtroendet överhuvud ett relevant begrepp för de som inte är medlemmar i en specifik facklig organisation? Inte ens om man översätter det till begreppen tillit och tilltro så blir det särskilt mycket mer begripligt.

Vad som numera har blivit en klassiker är ju att visa på att förtroendet för politiker bara sjunker.

På en skala +100 till -100 så har förtroendet för regeringen gått från knappt 40, till -19, under en tjugofemårsperiod. Siffrorna varierar över åren, men sådant kan också förklaras med bristande mätosäkerhet, som ofta finns i urvalstester.

Motsvarande utveckling visar förtroendet för riksdagen, även om fallet inte är riktigt lika djupt - men i riksdagen finns ju fler åsiktsriktningar representerade och den är ju dessutom direktvald av medborgarna, till skillnad från fenomenet regeringen. Som det märkliga i sammanhanget skulle kunna ses att valdeltagandet är betydligt mer stabilt. I både Sverige (2006) och Frankrike (2007) är det så, vid det senaste tillfället så steg det till och med här. Om ett förtroendesras, som siffrorna borde återspegla, har en verklighetsförankring, så borde det logiskt innebära en meningslöshetsupplevelse, uttryckt i ett ras för valdeltagandet. Men det har ju inte inträffat.

Inte heller kan det förklaras av att folk får betalt för att rösta eller skulle kunna hamna bakom galler för att utebli, som gällt i vissa länder. Det gäller ju inte här. Man kan helt uppenbart ifrågasätta validiteten, om "förtroendet" mäts genom att fråga om "förtroendet". Kanske mäter man något annat, som att respekten för institutioner och karisma och stjärnstatus för de som ges förtroende är på väg bort i dagens samhällskultur jämfört med en tid när politiker, myndighetspersoner, kungahus och företagsledare hade mer auktoritet än popstjärnor och TV-journalister - likväl behövs de i ett samhälle som gärna tycks kväva sina ledare när de vill leda men som också från tid till annan skriker efter handling. Se på skattesystemet och vad det ska bidra till som ett annat gott exempel.

Tillit är ett närliggande, kanske mer funktionellt begrepp, som också fungerar bra ihop med det engelskspråkiga förtroendeordet, trust. SOM har också testat tilliten i ett mer mellanmänniskt sammanhang, nämligen som tilliten till andra människor man möter. Skalan är tio-gradig, där tio uttrycker högsta tillit.

På frågan "i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?", ställd 2005, så är siffran så hög som 6,33. Ett annat sätt att se på svarsfördelningen, är att 82% av de svarande lägger sig på minst 5 på den tiogradiga skalan. Medelvärdena ser rätt lika ut över de olika skikten, åldersgrupper, kön, politisk riktning, klass. Något i ögonfallande är att de högutbildade lägger sig lite högre på skalan för hur man ser på andra människor, än de med lägre utbildning gör. Motsatsen brukar

gälla när man mäter ledare. Mest tydligt är dock att människor i Sverige från andra kulturer lägger sig klart lägre än de med långvariga svenska rötter. Uttrycker siffrorna ett utanförskap i dessa kretsar?

En annan sak är att är man en "positiv människa" så slår det igenom på annat. Nämligen att har man hög mellanmännisklig tillit, så ger man ofta också högre förtroendevärden till olika samhällsinstitutioner. Mest synbart är det för skyddsinstitutionerna polisen och domstolarna, lägre för försvaret. Kanske kan det tolkas som att människor som kommer från andra kulturer, ibland diktaturer med ett tvivelaktigt rättsinnehåll, också bär med sig det misstroendet till den svenska kulturen. Uttrycks det då i deras samhällsanda? Så långt redovisar inte undersökningen.

Medborgaranda och framtiden för demokratin

Demokratiutredningen från 2000 kopplar tydligt medborgarnas samhällsuppträdande, förtroendefrågorna till demokratins framtid:

"I högsta grad består den svenska folkstyrelsens förtroendekris i att medborgarskapet inte ger tillräckligt inflytande över samhällsutvecklingen. Många medborgare ser ingen förbindelse mellan deltagande och resultatet. Att demokratin verkar sakna handlingsförmåga och handlingskraft, ja att själva dess dagordning är alltför inskränkt och blygsam har varit en huvudlinje i kritiken från aktivisterna i de nya sociala rörelserna. Den kritiken måste tas på allvar så att inte den representativa demokratins legitimitet ytterligare försvagas".

SOM har också testat anseendet för demokratin och det skulle kunna ses som relevant för samhällsandan och hur man vill göra sin röst hörd.

I SOM 2004 så säger 64% att de är "mycket" eller "ganska" nöjda över demokratin i Sverige som nation. När det gäller den egna kommunen faller siffran till 57%. De riktigt missnöjda är i båda fallen få - talen varierar mellan sex och åtta procent.

Men de mest dramatiska siffrorna visar sig när man frågar om förtroendet i allmänhet för svenska politiker. 30% anger "mycket litet förtroende" (lite mer än talen på röstskolkarna), ytterligare 52% "ganska litet förtroende", medan på förtroendesidan så ger 27% "ganska" och 2% "mycket" stort förtroende. De här talen tål kanske att analyseras mer, särskilt om Sverige konstitutionellt går mot mer av personval.

DEL 4
UPPSUMMERING

Fokus på dagens samhällssyn

Mycket av den inledande diskussionen visade på diskussionen om det gemensamma i samhällsuttrycket. Efter decennier av debatt under större delen av 1900-talet, där skiljelinjerna kring det gemensamma tidvis var starkt ideologiskt präglade, har diskussionen efter murens fall och de tuffa välfärdsåren i början på 1990-talet falnat.

Idag finns en annan acceptans för det som står för den så kallade "välfärdsstaten", samtidigt som dess kontrast, konkurrenspolitiken, har blivit tydligare på en rad områden som telekommunikationer, byggande, kreditväsende och transportkommunikationer i största allmänhet. Dessa områden präglas av mer strikt konkurrenständande, borta från offentligt skydd och ett reglerat allmänt tillhandahållande, som tidigare skulle kunna ha formulerats i namn av exempelvis trygghet och folkförsörjning.

Det finns i tankarna kring förändringarna en skugga av tidigare års folkhemsbyggande, som man kanske inte påminns om så tydligt högkonjunkturår som 1999 och 2006 men som åter kan göra sig gällande i ett Sverige där fler får det svårt eller där de sociala och ekonomiska klyftorna eventuellt tilltar. Därav kanske man ska förstå intresset för forskningen på Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola och det sociala samhällsfokus som Institutet för framtidsstudier fortsätter att vidmakthålla i dag i rapporter och debatt.

Det finns en annan mer instrumentell syn på kontakten medborgare - det offentliga som också tycks ha anammats av den syn som upptog den tillträdande borgerliga regeringen 2006, trots att den utgörs av partier som tidigare uttryckt stark reservation mot många offentliga satsningar. De spår som funnits ända sedan början av folkhemsdebatten, slutar på något sätt i flera fall 2006 när den offentliga serviceproduktionen även kommer att omhuldas av moderater och folkpartister. Att lägga ut försvaret på entreprenad likt ett civilskyddande Securitas är inte aktuellt, tvärtom vill

man ge sig längre ut i världen till områden varifrån många av de "nya svenskarna" ofta kommer ifrån.

Den slutredovisning som den statliga Ansvarskommittén gjorde under våren 2007 kan liknas vid en "på-stället-sväng-helt-om" med dess ordförande Mats Svegfors, tidigare ordförande för det Fria Moderata Studentförbundet som på 70-talet kraftfullt drev en argumenterad för en nedmontering av den så kallade välfärdsstaten genom avrustning av diverse offentliga institutioner, främst statliga, och som inspirerat många av dagens ledande politiker. Staten stod med den synen för elak maktutövning och okänslig regelstyrning över frihetstörstande medborgare.

I ett tilläggssarbete åt Ansvarskommittén, redovisar två experter sin forskningssyn på den offentliga sektorn som serviceproduktion i ett historiskt perspektiv: "*Å ena sidan sker en koncentration som kan beskrivas som ett slags statlig reträtt från landsbygdsregionerna. De myndigheter som ger service till medborgarna minskar antalet kontor och öppethållande. Å andra sidan ger man via Internet nya möjligheter att få snabbare eller mer specialiserad hjälp. Digital teknik tillämpad på Internet framstår som en mäktig omvandlingskraft*".

Kan det vara en reaktion mot det som SOM också fångar här, att medborgarnas motstånd mot det offentligas makt och regelstyrande, vänds till en motreaktion i form av efterfrågan på service och rätt? Det tycks som att medborgarnas politiska kravställande plockat fram en tidsanda som har en mer rationellt funktionell och mindre ideologisk maktbyråkratisk syn på den offentliga apparaten.

Göteborgsforskaren Lennart Nilsson har valt att i undersökningsdesignen, som SOM-institutet lagt upp kring olika frågor, ha en inriktning utifrån olika medborgarroller visavi den offentliga sektorn. Medborgaren kan ses både som väljare, skattebetalare, skattebetalare och brukare. Den

offentliga apparaten är med denna forskarsyn inte en apparat som slår medborgaren i huvudet, alltså en form av maktperspektiv, utan en mer neutral, rättsskyddande serviceproducent.

I den tankevärld som man väljer att se det på det offentliga, kan den statliga och kommunala apparaten diskuteras utifrån följande fyra samhällsmetaperspektiv:

1. som rättsreglerare- och rättsvårdare
2. som trygghetsbevakare
3. som omfördelare
4. som producent

Det känns ogörligt att diskutera samhällsandan och demokratisk inställning, utan att överväga den offentliga apparatens samhällsuppgift. Skalan ovan är tänkt att ses hierarkiskt.

Man kan tänka bort nedre steg, så länge ett högre finns kvar. Staten kan inte fungera som producent, om den inte dessförinnan har en rättsreglerande roll, som till exempel myndighetsutövare. I annat fall blir den bara ett konkurrerande företag, bland alla andra. Samhällsandan måste därför i en vidare debatt spela mot de här metaperspektiven, även om diskussionen vinner på att konkretiseras ner på detaljnivå och enskilda utbyten mellan aktörsystem. När finansministern funderar på en skatt, bör han tänka i dessa perspektiv.

Hur påverkas tryggheten i vissa avseenden, omfördelningen? För att återgå till SOM, så visar det sig också följdenligt att i SOM:s tidsserie från 1986, så sker ett trendbrott vid de djupa lågkonjunkturåren 1992-1993 så att före dessa år är de i majoritet i undersökningen som säger sig vilja "minska den offentliga sektorn", och efter i minoritet - även på senare år när konjunkturen åter står på topp. 2005 har dock klyftorna minskat från att under en tioårsperiod ha varit divergerande. Detta år är det 39% som motsätter sig en minskning och 30% som är för av de mellan 1500 och 3700 svarande bland svenskar i aktiv ålder som deltagit i undersökningen olika år. Man ska dock vara klar över att linjerna också i viss mån följer arbetslösheten, som ju efter 1990 aldrig har kommit ned på 50- till 80-talsnivå igen.

Lennart Nilssons forskning kring attityder till den offentliga apparaten i Sverige, ger följande epokindelning av de senaste 40 åren (en lämplig indelning för vidare diskussion efter rapporten):

1. De stora förväntningarnas missnöje (från 1965 -)
2. Kritik av den offentliga sektorn (från 1985 -)
3. Uppslutning bakom välfärdsstaten (från 1991 -)
4. Välfärd i obalans (från 1996 -)
5. Trovärdig välfärdsolitik? (från 2002 -)

Inom den ramen så visar ett annat test bland allmänheten i västra Sverige, att det är de offentliga serviceområdena som man främst vill se prioriterade, samt äldreomsorgen och möjligheten att få jobb. Önskan av mer/bättre sjukhusvård och skola finns på prioritetlistan, men har sjunkit något. Det man däremot är beredd att prioritera bort, är friskola och regioninformation, mindre gäller det kulturaktiviteter än tidigare.

Sjukvården är också intressant och förtjänar här en utveckling. Det finns fortfarande ett motstånd mot att flytta över akutsjukvården i privata händer, respektive att släppa fram mer av sjukvård i privat regi. Men motståndet är på tydligt avtagande sett över en sjuårsperiod, kanske det också är ett tydligt tecken på en kraftig förändring av samhällsandan på det område som slukar mesta resurserna av den offentliga sektorn - olika former av vård. Men kanske beror också den ökade efterfrågan på att medborgarna blivit bättre utbildade, har mer ekonomiska medel och större rörelsefrihet och därmed insikt i vad de själva kan hävda, liksom att begära från sin omvärld, som en annan återspeglning av tid och samhällsanda.

NÅGOT OM SAMHÄLLSANDAN - OCH TIDSANDAN

AV STEFAN RUBENSON

När jag tjänstgjorde som föredragande i dåvarande Radionämnden för 25 år sedan, hände det att Jörgen Westerståhl vid några tillfällen tittade in och drack kaffe med oss i kansliet. Av naturliga skäl kom samtalen ofta att röra sig om något aktuellt TV-program.

Jag var yngst, drygt 30 år, och var därför den som fått straffuppgiften att granska påstådda sexuella övertramp i TVs programverksamhet. Särskilt barnprogrammen upprörde en grupp tittare och anmälarna ansåg att där visades en blandning av snusk och kommunistpropaganda. Men inte bara barnprogram anmäldes av den anledningen. Över huvud taget allt som gick över gränsen för vad som ansågs utgöra anständighet och god moral anmäldes. Begreppen definierade anmälarna själva och man kunde ana en samhällssyn som låg långt från den uppfattning som var allmänt förekommande i media.

Westerståhl påpekade dock att anmälningarna speglade skillnaden mellan den tidsanda som verkade råda och den syn på tillvaron som var förhärskande på annat håll: att det fanns en stor skillnad mellan vad till exempel redaktionen på DN ansåg och de uppfattningar som rådde bland människor i gemen, när det gällde synen på anständighet och moral. Attitydförändringar tar lång tid och rådande uppfattningar ändras inte särskilt snabbt, låt vara att man kanske inte alltid var beredd att frimodigt torgföra sina åsikter, särskilt inte när man var medveten om att tidsandan hade förändrats, enligt Westerståhl.

Westerståhl tankar går igen i en modernare variant för en tid sedan. Barbro Hedvall skriver där att tidsandan inte går att mäta eller ta på, men den finns där ändå som en oskriven kod till vad man gör, hur man tänker och vem som är den rätta hjälten/hjältinnan. Barbro Hedvall lyfter fram moderna företeelser som Skandiadirektörens girighet och SSU-ordförandes krogliv och vill samtidigt förmedla budskapet att den breda allmänheten står för andra värden, men att denna allmänhet också borde orka att stå upp för sin uppfattning även till vardags.

I Barbro Hedvalls resonemang finns antagandet, att det hos medborgarna trots allt finns en värdeuppfattning som ligger på en högre nivå än vad som framgår till vardags, en uppfattning som sätter det allmännas bästa framför individualismen: man kan kalla det för samhällsanda.

Ett samhälle som bryr sig om alla, folkhemstanken, kräver en samhällsanda enligt Per-Albin Hanssons folkhemstal 1928. En annan, mer

entreprenörsinriktad form samhällsanda kan man säga att statsminister Göran Persson formulerade i ett tal i Växjö i februari 2004. Han menade att en bättre ekonomi gör att folk blir trygga på sina jobb. Känner man att man vågar sätta sig i skuld för att satsa på något som är långsiktigt och riktat framåt, då påverkar det hela samhällsandan tillade Persson. Perssons idévärld om entreprenörskap och samhällsanda är ett belysande exempel på ett samspel med en lång historia. På 1700-talet, under frihetstiden, var det den praktiska ekonomiska nyttan av nya naturvetenskapliga landvinningar som fångade såväl vetenskapsmännens som statens intresse. Särskilt inom kemin hade banbrytande svenska upptäckter lett till praktiskt gagn för landet inte minst inom gruvnäringen. Fångad av tidsandan hemställde uppfostringskommissionen 1749 att en professur i kemi och fysik skulle inrättas vid Uppsala universitet. Detta skedde också och kan ses som ett vackert exempel på när tidsandan sammanfaller med samhällsandan: en strävan efter ökad välfärd i det allmännas intresse.

Nyttotanken, ett samhälle präglad av att dess medborgare i mån av möjlighet tjänar gemensamma intressen, går också igen när dagens Sverige tog form; vid urbaniseringens genombrott, tiden när den nya staden bryter fram och gestaltas genom modern arkitektur. På 1930-talet bildades allmännyttiga bostadsbolag där uppgiften från början var att bygga bostäder för mindre bemedlade, barnrika familjer. Den nya samhällsandan fick sin motsvarighet i arkitekturen genom funktionalismens genombrott. En ny generation arkitekter gav form åt tankar om ljus och luft, hygieniska och praktiska bostäder, renodlade från onödig dekoration. Tanken om den Goda staden föddes och den idén har sedan dess varit levande i Sverige.

Den Goda staden, de välordnade förhållandena med den goda samhällsservicen var ett svar på den tidens missförhållanden, för somliga, men inte för alla, förenad med tanken att styra tillvaron bort från diktatur och mot en utveckling som skulle få medborgarna att engagera sig i demokratisk riktning. Framträdande i det ideologiska klimatet var också idén om klassutjämningen och att egennyttnen skulle träda tillbaka i det moderna samhället. Den på sin tid uppburne Fredrik Böök och den tidsanda som finns i hans reseberättelser runt om i Sverige återger detta. Han ser bland allt det gamla en utveckling på väg mot något nytt och modernt. Han finner

på sina resor ett samhälle på väg mot en ny samhällsanda. Det moderna Sverige kännetecknas av demokrati, industriell utveckling, folkbildning och välfärdspolitik enligt Böök, som beskriver ljusa, luftiga fabrikslokaler och villaförstäder med egna hem.

Den samhällsanda som Böök frammanar skulle vara en moraliskt grund som medborgarna kunde vara förankrade i för att möta och ta till sig det moderna samhället. Samhällsandan skulle formas genom att utveckla medborgarnas känsla för det gemensamma, för allas bästa. I Sverige fick också synen på modernismen en vetenskaplig förankring inte minst i makarna Myrdals arbeten. Människa är inte fångad i några historiska lagar, utan kan själv forma det samhälle hon vill leva i.

Begreppet samhällsanda som ideologisk eller vetenskaplig grund har dock mötts med misstro sedan diktaturer med nazistiska och kommunistiska förtecken fallit. Diskussionen om bärande inslag i det civila samhället har dock tagit fart på nytt bl.a. genom den amerikanske statsvetaren Robert D. Putnam och hans arbeten om demokrati och dess grundvalar. Putnam tillmäter medborgarnas deltagande i föreningslivet stor demokratisk betydelse. Ett sådant deltagande sägs vara en skola i demokrati; medborgarna lär sig samarbeta och ta ansvar för gemensamma angelägenheter. Det anses också ge upphov till förtroende medborgarna emellan och därmed är ett vitalt föreningsliv med en populär term en förutsättning för det sociala kapitalet i samhället. Förtroendet gör att människor vågar samarbeta och att de inte ensidigt styrs av kortsiktiga egna intressen. Det uppstår goda cirklar: förtroendet leder alltså till att det sociala kapitalet växer, och detta kapital har den egenskapen att det växer desto mer man använder det genom att samarbeta med andra.

Putnams syn på vad som formar samhällsandan är hämtat underifrån eller från ett medborgarperspektiv medan den organiska utveckling som Böök, makarna Myrdal och den moderna socialdemokratin på 1930-talet frammanar kan sägas vara hämtad uppifrån: från ritbord, arkitekter och ingenjörer. Samhället utformat som en organism med allt inordnat på rätt plats till allas bästa. Den idealbild av demokratins grundvalar som Putnam redovisar med utgångspunkt i föreningslivets betydelse kan nog sägas ha övergivits i praktiken i dagens Sverige. Som Inga-Britt

Ahlenius säger i intervjuboken om den svenska konsensuskulturen Sverige och tystnaden: "... alla vill hålla sig väl med makten. Man riskerar att kväva det civila samhället så att alla organisationer vill ha en politiker i sin styrelse, eller kanske till och med en socialdemokratisk politiker."

Sådan är tidsandan, den nu för tiden rådande stämningen, medan samhällsandan avvaktar. För att bli gripbar kräver samhällsandan en utlösande effekt, något som är påtaglig för alla; det kan vara en strävan att lindra nöden efter tsunamin eller ett behov av att sluta sig samman mot yttre hot. Att som Göran Persson eller för den delen andra politiker tro att välståndsutvecklingen är något som på 2000-talet formar en reformerad samhällsanda, kan ses som ett uttryck för en optimistisk läggning. Mer skeptiska medborgare nöjer sig nog med att utvecklingen syns i plånboken.

Som både Westerståhl och Barbro Hedvall låtit förstå är tidsandan lätttrölig medan samhällsandan är trög. Vi styrs gärna uppifrån, också i en bordtennisklubb, men låter inte våra underliggande värderingar påverkas. Först när gemensamma intressen vill uppnås eller är i fara är medborgarna beredda att ge öppet ge uttryck för något som kan betecknas som en samhällsanda. Om det däremot handlar om sådana saker som rör sig på ytan, som snusk i TV eller krogslagsmål, då väljer samhällsandan att rycka på axlarna, våra medborgerliga intressen står inte på spel.

STEFAN RUBENSON

KONTAKT

Styrelsen för psykologiskt försvar
Överklagandenämnden
Box 2195
103 15 STOCKHOLM

Telefon 08-698 33 10
Fax 08-20 80 74
E-post spf@psycdef.se
Webbplats www.psycdef.se

BESÖKSADRESS

Olof Palmes gata 29
Norra Bantorget
STOCKHOLM